

יום קטנות: המודוס הדיוני ומותה של שירת העיתון האלתרמנית

גידי נבו

המודוס הדיוני הוא אחד משלושת המודוסים המכוננים את שירתו העיתונאית של אלתרמן, יחד עם המודוס הסאטירי והמודוס הנשגב. באופן גס ניתן לומר כי שירתו העיתונאית של אלתרמן נולדת ומתפתחת כשירה סאטירית-שנינית ונוטה בשנות הארבעים אל הערוץ ההרואי-הנשגב (המודוס הנבואי). מיום הקמת המדינה, או מעט אחריו, עולה המודוס הדיוני והופך להיות בהדרגה המודוס השליט בשירתו העיתונאית של אלתרמן, כאשר הוא מגלה את פניו הן בשירים המגלמים אותו באופן מלא פחות או יותר, והן בהתמזגותו עם אחד המודוסים האחרים (או עם שניהם) ליצירת שילובים משילובים שונים.¹

השיר הדיוני האלתרמני הוא מעין מאמר דעה עיתונאי הכתוב בשורות קצוצות (לעתים ארוכות מאוד),² במשקל ובחרוז. ככזה הוא עושה שימוש במיטב הרטוריקה השכנועית של הרציונליזם המערבי. בלבה של רטוריקה זו מצוי מה שאריסטו כינה לוגוס, כלומר בניית טיעונים חזקים. אריסטו מנה שני אלמנטים נוספים ברטוריקה השכנוע הרציונלית: אתוס ופתוס.³ ואמנם השיר הדיוני האלתרמני אמון על שלושה יסודות אלה. נוסף עליהם, עושה אלתרמן שימוש רב באלמנט שאריסטו לא הזכירו, אף שהוא יסוד מוסד בסוגה של הוויכוח או הדיון הציבורי, והוא יסוד השנינה והסאטירה.

אתוס

האתוס קשור בבניית מהימנותו של הדובר, כלומר בביסוס אופיו כפרט הגון ונבון דבר, שטובת הציבור לנגד עיניו (אריסטו הניח, בצדק, שאם אנו מאמינים בהגינותו הבסיסית של הדובר, אנו ניטה להאמין לדבריו).

- 1 על המודוס הדיוני, המכונה אצלו 'השיר המסאי', ראו גם: דן לאור, 'שירי הטור השביעי לנתן אלתרמן', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1972, עמ' 206-225.
- 2 התארכותו, המפלצתית לעתים, של הטור השירי היא למעשה הציין הגרפי-וויזואלי המובהק ביותר של המודוס, אם כי לא כל השירים המשתיכים אליו מצטיינים בשורות ארוכות.
- 3 על האתוס, הפתוס והלוגוס ראו אריסטו, רטוריקה (תרגם גבריאל צורן), ספריית פועלים, תל אביב 2002.

השיר 'סְעֶרָה עַל פְּנֵי סֶדֶר־הַיּוֹם'⁴ עוסק בתגובה לדברי הביקורת החריפים של חבר הכנסת תופיק טובי מהמפלגה הקומוניסטית הישראלית על פעולת הצבא בכפר ערב־א־שיבלי. טובי תיאר הוצאת תושבים 'בבגדי השינה' והחזקתם במעצר למשך שעות ארוכות בלי אוכל ושתייה, כשבינתיים, בבתים עצמם, 'היו אלה שש שעות של שוד וגניבה'. 'בכל שבוע', אמר טובי, 'פותחת ממשלת בן־גוריון דף של פרובוקציה גזענית ודיכוי לאומי'. חברי הכנסת הגיבו בזעם גלוי, קראו לעבר הדובר שהוא סוכן של שישקלי⁵ והציעו לו ללכת למופתי. בן־גוריון התייחס לדברים כהשמצה של מדינת ישראל, ממשלת ישראל וצבא הגנה לישראל וכ'ניצול מחפיר של זכות החסינות'. במקום להשיב על הטענות, הציע לוועדת הכנסת לדון בהתנהגותו של טובי, שכן 'באיזה מידה אפשר [...] להעליל עלילות על הצבא'. היושב ראש יוסף שפרינצק אכן נעל את הישיבה 'לרגל התנהגותם של חברי הכנסת תופיק טובי ווילנר' והעביר את העניין לוועדת הכנסת.⁶ השיר פותח בתיאור מצבו הרגשי של הדובר כאשר הוא קורא את הדיווח על ישיבת הכנסת, שהיא נשוא השיר:

בְּתַמְהוֹן, בְּזַעַף, בְּיִשְׁבִּיה־אֶל־עֶקְרָבִים,
בְּרָגֶשׁ מוֹעֵקָה עֶקְשֵׁת וְנוֹגֶשֶׁת,
קָרָאתִי וּכְמוֹתִי הָלֹא וְדָאִי קָרָאוּ רַבִּים
כִּיצַד הוֹגֵן כְּבוֹדוֹ שֶׁל צֶה"ל בְּמַלְיָאת הַכְּנֶסֶת.

התיאור מציג את הדובר כמשתתף פעיל, נרגש ונסער בדיון הציבורי, ומרמז שאולי הוא פה לרבים כמותו. התיאור מציג את הדובר כמעין ציר בפרלמנט הציבורי הבלתי פורמלי, שהדאגה לצה"ל, לכבודו ולכלל האיוטרס הציבורי היא במובן מסוים כאש בעצמותיו.

בהמשך הוא מציג את תגובתו – תגובת אזרח מעורב, ערני, שצרת האומה נוגעת לנפשו, ששום דבר לאומי אינו זר לו, אזרח רציונלי ומוסרי המגלם את קול ההיגיון והמצפון כאמת המידה לתגובה הנכונה:

כִּי עַל הַפְּרָשָׁה עֲצָמָה וְתַמּוּנָתָה,
אִם מְסַלֶּפֶת הִיא וְאִם הִיא מְהִימָנָה,
אֵין הַצִּירִים וְאֵין הַשָּׂר וְאֵין הַמְּשַׁלָּה בְּכֹהֲנָתָה
יִודְעִים, עַד לְבִדְיָקָה,
הַרְבֵּה יוֹתֵר מִמֶּנִּי!

4 נתן אלתרמן, **הטור השביעי**, א-1, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1973-2005, א, עמ' 284; התפרסם לראשונה: 4.7.1952.

5 אדיב שישקלי – גנרל והאיש החזק בסוריה.

6 ראו **דברי הכנסת**, יב (1952), עמ' 2522-2523.

לא! לא יותר ממני, הרוֹאֶה בְּתוֹקֶה־הַנְּסֻבּוֹת
רְשׁוֹת וְצָרָךְ וּמִצְוֹת־עֲשֵׂה
לְדַחֲוֹת הַצֵּדָה כָּל עֲנִין אַחֵר וְלַעֲמֹד, כְּעַל מַחֲטֵי־קִפּוֹד
עַל אוֹפֵן דִּינִינֵנו בְּמִקְרָה הַזֶּה!

וְלֹא כִּדִּי לְתַת אֶת צֶה"ל לְשִׁמְצָה
וְלֹא כִּדִּי לְרִדֹת לְחַיֵּי אִישִׁים וְלִמְרָם,
כִּי אִם כִּדִּי לִזְמַר שְׁאִין 'הַהֲגָה־עַל־הַכְּבוֹד' מוֹצֵא
בְּהִיּוֹת מְקָרִים כִּנ"ל
תוֹבָעִים אֶת בְּרוּרָם!

יש לשים לב שאלתרמן אינו טוען שטובי צודק בטענותיו ומבקריו טועים, או להפך. הוא מגן על עצם עקרון הדיוניות הפתוחה החופשית, שפה נרמסה ברגל גסה, שכן טענותיו של טובי לא נדונו או נבדקו, אלא נהדפו רפלקסיבית ובחמת זעם כדיבה וכהשמצה על צה"ל.⁷ על פי קארל שמיט הדיוניות והפתיחות הם העקרונות המגדירים של הפרלמנטריזם הקלאסי ובעצם עמודי התווך של תפיסה שלמה של צדק:

פתיחות ודיוניות הם שני העקרונות שעליהם מושתתות הפרלמנטריות והמחשבה החוקתית כחלק משיטה לוגית מקיפה. בשביל תפיסת הצדק של תקופה היסטורית שלמה הם היו מהותיים והכרחיים. האיזון המושג באמצעותם צריך היה להבטיח לא פחות מאשר את האמת ואת הצדק עצמם. אנשים האמינו שעל כוח עירום – שהוא, בעיני המחשבה הליברלית של מדינת החוק, הרוע כשהוא לעצמו, 'נוהגן של חיות' כפי שאמר לוק – אפשר להתגבר רק באמצעות פתיחות ודיוניות, וכך להשיג את ניצחון הצדק על הכוח. יש ביטוי טיפוסי לדרך מחשבה זו: 'דיוניות במקום כוח'⁸ [...] עיקרו של המרקם המסובך של המחשבה החוקתית והפרלמנטרית [ניתן לסיכום כך]: כל קדמה, וקדמה חברתית בכלל זה, ממומשת 'באמצעות מוסדות ייצוגיים, שמשמעם חירות מווסתת – באמצעות דיון ציבורי, שמשמעו שיקול דעת'.⁹

בשביל שמיט הדיוניות הפרלמנטרית אינה אך משא ומתן גרידא:

'דיוניות' כאן היא בעלת משמעות מיוחדת, ואין משמעה פשוט משא ומתן. כל מי שמאפיין כל סוג אפשרי של דיון והסכמה כפרלמנטריזם וכל דבר אחר כדיקטטורה

7 רא גם השיר 'הנזיפה בתופיק טובי', **הטור השביעי**, א, 18.11.1949, עמ' 276-278.

8 במקום אחר מאמץ שמיט ביטוי של הרולד לאסקי ומגדיר את הפרלמנטריזם הקלאסי, לפני שעבר תהליכים של ניוון ועיקור, כ'ממשל באמצעות דיון'. ראו: Carl Schmitt, *The Crisis of* Parliamentary Democracy (trans. by Ellen Kennedy), MIT Press, Cambridge, MA and London 1988, p. 7.

9 שם, עמ' 49.

או עריצות [...] מתחמק מהשאלה האמתית. בכל מפגש דיפלומטי, בכל התכנסות של נציגים, בכל מועצת מנהלים, מתנהל דיון, בדיוק כפי שהוא מתנהל בקבינטים של מלכים אבסולוטיים, בין תאגידים כלכליים, בין נוצרים לטורקים. המוסד המודרני של הפרלמנט מקורו אינו באלה. [...] דיוניות משמעה החלפת דעות שמטרתה שכנוע היריב באמתותו או בצדקו של דבר כלשהו, או מתן האפשרות לעצמך להשתכנע שמהו אמת וצודק. גנץ – בעניין זה עדיין עוקב אחר משנתו של הליברל ברק – מנסח זאת יפה: המאפיין של כל המוסדות הייצוגיים [...] הוא שחוקים נוצרים מתוך עימותים בין דעות (ולא מתוך מאבק של אינטרסים).¹⁰

הוא מצטט את ג'רמי בנתאם: 'פרלמנט רעיונות נפגשים, ומגע בין רעיונות מייצר ניצוצות ומוביל לראיות'.¹¹ ובניסוח אחר:

הטעם לקיומו של פרלמנט מתבסס [...] על 'דיאלקטיות דינמית', כלומר, על תהליך של עימות בין דעות שונות, שממנו צומח הפוליטי האמתי. מהותו של הפרלמנט היא אם כן שקלא וטריא ציבוריים של טיעון וטיעון נגד, ויכוח ציבורי והחלפת דעות במסגרת של דיון ציבורי.¹²

וכן, בהשראת פרנסואה גיזו:

הפרלמנט הוא, בהתאם, המקום שבו חלקיקי מחשבה המפוזרים באופן בלתי שווה בין בני אנוש מתכנסים יחד ומביאים את הכוח הציבורי תחת שליטתם. תפיסה זו מופיעה כרעיון רציונליסטי טיפוסי.¹³

בהקשר זה עצמאות הנציגים היא קריטית בשביל שמיט, בלעדיה האידיאל הגדול של הדיון הפתוח הופך להיות קריקטורה: 'הדיוניות נשענת על אמונות משותפות כהנחות יסוד, על המוכנות להיות משוכנע, על עצמאות מקשרים מפלגתיים, על חופש מאינטרסים אנוכיים'.¹⁴

וכן:

כל הנורמות וההסדרים הפרלמנטריים הספציפיים שואבים את משמעותם בראש ובראשונה מדיוניות ומפתיחות. דבר זה נכון במיוחד לגבי העיקרון היסודי, שעדיין מוכר חוקתית¹⁵ אם כי למעשה איש כמעט כבר אינו מאמין בו, והוא שהנבחר הינו

10 שם, עמ' 4-5.

11 שם, עמ' 7.

12 שם, עמ' 34-35.

13 שם, עמ' 35.

14 שם, עמ' 5.

15 הכוונה היא לחוקת רפובליקת ויימאר.

עצמאי מול בוחריו ומפלגתו [...] [שהוא] נציג, לא של מפלגה, אלא של העם כולו, ושהוא אינו כבול בשום צורה להוראות.¹⁶

ברוח זו מצהיר אלתרמן בפתיחת השיר 'שתי-שבלים-וחרב',¹⁷ העוסק בפירוק הפלמ"ח ומהווה אחת ההופעות המלאות הראשונות של המודוס:

לֹא צָרָכִי הַפּוֹלִיטִיקָה הַשְּׂמוּשִׁית
הַנִּיעוֹנוֹ לְגֵשֶׁת לְמִלָּאכָת
וְלַגְעַת הַיּוֹם בְּשֵׂאלָה הַכּוֹשִׁית
וּבְעֵנִין הַכּוֹשִׁי
הָעוֹמֵד לְלָכָת.¹⁸

לֹא לִישׁ צְבִירֵת-הוֹן-מִפְּלִגְתִּי בְּתוֹךְ-סִיף
(כְּנֶהוֹג בְּתִקּוּפַת רוֹדְפֵי בָּצֵעַ...)
יְדָבֵר פֹּה הַיּוֹם בְּנוֹשָׂא הַזֶּעַף,
בְּנוֹשָׂא שְׂנֵפֶעַר כְּפָצֵעַ.

יְדָבֵר בּוֹ מִטַּעַם אֶחָד-וְכּוֹפֵת -
כִּי עָבְדָה לְעֵינֵינוּ נְכוֹנָה:
גַּם-וְנָכַס גְּדוֹל, אֲשֶׁר קָם לְמוֹפֵת,
נֶאֱרָז (מִלֹּא אוֹנִים...)
וְנִשְׁלַח אֶרְכִּיוֹנָה!

אלתרמן מכריז על עצמו כמי שאומר את דברו שלא כחלק מקרבות הבוץ הפוליטיים,¹⁹ כלומר כמי שדבריו אינם מוטים בשל אינטרס מפלגתי צר. הוא מכריז על עצמו כציר

16 שם, עמ' 3-5. קארל שמיט - 'משפטן הכתר של הרייך השלישי' כפי שהגדיר אותו צ'ארלס פריי Charles E. Frye, 'Carl Schmitt's Concept of the Political', *The Journal of Politics*, 28, p. 818 [1966], 4 - כותב את מסתו במגמה ביקורתית המיועדת לערער ובסופו של דבר להחליף את הדמוקרטיה הפרלמנטרית - המנוונת, אכולת הסתירות, הבלתי אפקטיבית והאנכרוניסטית לפי דעתו - של רפובליקת ויימאר במשטר דיקטטורי, אולם לצורך זאת הוא יורד יפה לשורשי הרעיונות והתפיסות של הפרלמנטריזם הקלאסי כפי שהם מנוסחים על ידי מיטב ההוגים הפוליטיים של המאה ה-19.

17 אלתרמן, *הטור השביעי*, א, 2.6.1949, עמ' 303. השיר נפסל על ידי הצנזורה הצבאית באמצע מאי 1949; ב' 17 במאי פרסמו לראשונה ח"כ יצחק בן-אהרן בעת שהעלה הצעה לסדר היום על דרך פעולתו של הצנזור הצבאי. ב' 26 במאי פורסם השיר בביטאונה של מפ"ם, *בשער*.

18 סביב פירוק הפלמ"ח הושמעה האמרה המרירה, שיוחסה לאחד מלוחמי הפלמ"ח: 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'. האמרה מוזכרת בשירו של חיים חפר 'רבותי, ההיסטוריה חוזרת'.

19 הפלמ"ח פורק החל מנובמבר 1948 בעקבות החלטתו הנחושה של ראש הממשלה ומנהיג מפא"י דוד בן-גוריון. ההחלטה עוררה התנגדות גדולה בעיקר בחוגי הקיבוץ המאוחד, שהיה מזוהה עם הפלמ"ח ושרובם המוחלט של מפקדיו באו משורותיו.

עצמאי בזירה הציבורית הכמו פרלמנטרית, ציר המונע באופן בלבדי ואוטנטי על ידי טובת הציבור, טובת הקולקטיב (בניגוד לרודפי הבצע הפוליטי).
גם בשיר 'מִלְחָמָת "לְמַרְחָב"' ²⁰ העוסק במאבקה של חטיבת אחדות העבודה-פועלי ציון לביטוי עצמאי בתוך מפ"ם (למרחב היה ביטאונה של החטיבה), מרחיק עצמו אלטרמן מהמאבק המפלגתי הצר; קולו הוא קול לאומי, ממלכתי:

אַל יִגְד כִּי זֶה יֵצֵר סִנְסֻצְיָה הַשֵּׁשׁ
אַל סְכּוּי מְרִיכָה מְשַׁפְּחֶתִית. אֶל יִנָּאם מִי
כִּי הִנֵּה שׁוֹב נִדְלָק נִצְנוּצוֹ שֶׁל פֶּנֶס
הַמְחַפֵּשׁ אוֹת פִּלּוּג בְּכָל סֶדֶק מִפָּמִי.

זאת לא זאת. הַסִּנְסֻצְיָה יִפְיֶה הַבִּלָּה
לֹא קִסְמָנוּ. לֹא הִיא הַמְשַׁחֲרֶרֶת מִלְקוֹחַ
וְכוֹפֶה שֶׁנִּקְשֵׁיב אֶל הַקּוֹל הָעוֹלָה
מֵאוֹתָה מִפְּלָגָה שֶׁל יְסוֹד וְשֶׁל כֹּחַ.

זאת לא זאת. כְּטַבְעִי וְכְמוֹכֵן מֵאֲלִיו
פֶּה נִשְׁמַע זֶה הַקּוֹל הָאֲרוּג בַּמִּסְכָּת.
קוֹל צִבּוּר-פְּנָאִים הַפֶּלָה אֶל כָּלֵיו -
כָּלִי גוֹרֵל, כָּלִי שְׁתוּף-אַחֲרִיּוֹת, כָּלִי מִמְלָכָת.

דמותו של אלטרמן נבנית בשירים אלה כסובייקט קאנטיאני אוטונומי המודרך על ידי התבונה והמצפון בלבד. אף שהוא מזוהה ומזדהה פוליטית עם מפלגת השלטון, מופיע פה אלטרמן בזירת הדיון הציבורי הבלתי פורמלי²¹ כציר עצמאי, בלתי תלוי, ציר שאינו נגוע בשיקולים זרים, שאינו מופעל כמרינטה על ידי אינטרסים מפלגתיים או מסחריים, ציר המגן בלהט על עקרון הדיון הפתוח, על העיקרון של 'ממשל באמצעות דיון' ושל הכפפת הממשלה וזרועותיה (הצבא) למרותו של הדיון הזה. הדובר נבנה כציר אידאלי, המגלם באישיותו ובקולו את הרעיונות היסודיים המכוננים את הפרלמנטריזם הקלאסי ונותנים לו את תוקפו.

20 אלטרמן, הטור השביעי, ה', 25.6.1954, עמ' 162.

21 על חשיבותה של הזירה הציבורית החוץ-פרלמנטרית בחזון הליברלי הדמוקרטי הקלאסי ראו: William E. Scheuerman, *Carl Schmitt: The End of Law*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 1999, p. 57; על חשיבותה של הספרה הציבורית ועל 'אתוס ההשתתפות' במה שהם מכנים 'הרפובליקניזם הציוני' ראו: אבי בראלי וניר קידר, *ממלכתיות ישראלית*, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2011, עמ' 32-36. החיבור העיקרי בתחום זה בדורות האחרונים הוא כמובן ספרו של יורגן הברמאס, ראו: Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Polity Press, Cambridge, UK 1992.

לעתים בניית האתוס כרוכה באפקטים של הקטנה עצמית, של הצטנעות. צמצום ממדי האגו של הדובר, הצגת עמדה 'רזה', אנושית, נטולת סממני האדרה עצמית מקנה תוקף יתר, אותנטיות, לדברי הדובר. כך למשל בשיר 'על "גלגל הרהב"',²² המתווכח עם אליעזר שטיינמן, כותב אלתרמן:

לא קל לקום על שטיינמן! מי העט השש
להסתכן בדלת אמותיו? קוראו-
מערצו אתה!²³

בשיר 'מסדר בני-ברית ומהו בכל-זאת ההבדל?',²⁴ שנכתב לרגל הכינוס העולמי של הארגון היהודי-אמריקני הוותיק והגדול בירושלים ומתווכח עם האתוס שלו ועם האידאולוגיה שלו, כותב אלתרמן:

לא תחושתי-עליונות מכתיבה
את דברי האמת האלו,
כי תחושתי נמיכות ועננה
נכח גם התקומה שאח אין לו.

אמנם כאן דברי ההצטנעות נסתרים מתוכם הן על ידי הקביעה שאמירות הדובר הן דברי אמת (בניגוד משתמע לדברי יריביו בוויכוח) וכן על ידי העלאת התקומה הלאומית למעמד נס – כלומר למעמד על-היסטורי, טרנסצנדנטלי – ואף לנס שאין לו אח, כלומר שאין שום אירוע שיכול לעמוד במחיצתו. דרכי האפיון של דברי הדובר ושל התקומה הלאומית, שהוא במובן מסוים דוברה ומייצגה, מגלמים את אותה עליונות שאלתרמן חש בה, מנסה להכחישה, ותוך כדי ההכחשה, תוך כדי הצהרות הנמיכות והענווה, היא מבצבצת ובאה.

פתוס

הפתוס כרוך בהפעלה רגשית של הקורא (או השומע). אלתרמן, אמן הפתוס, מרבה לתבל את שיריו הדיוניים באלמנטים פתטיים. כך הוא הדבר למשל בשיר בעל הכותרת הסתמית למדי 'במה מדבר'.²⁵

בסוף שנת 1955 חש אלתרמן חרדה גדולה לביטחונה של ישראל כתוצאה מעסקת הנשק הצ'כית-מצרית, שבה צוידו המצרים במטוסי קרב מסוג מיג, במטוסי הפצצה ותובלה, בטנקים, בשריוניות ובקני ארטילריה. אלתרמן חש שהציבור הישראלי עסוק בענייניו ואינו

22 אלתרמן, הטור השביעי, ה, 13.8.1954, עמ' 169.

23 גם בסוף השיר מזכיר אלתרמן את עטו הנפלא והחד של בעל דבבו.

24 אלתרמן, הטור השביעי, ו, 29.5.1959, עמ' 108.

25 ה"ל, הטור השביעי, ה, 25.11.1955, עמ' 240.

תופס את המצב לאשורו. כדי לנער אותו מאדישותו הוא נוטל מאשפתו הרטורית את קצי הפתוס ומחדיר אל השפה העיתונאית־חדשותית, העניינית־אינפורמטיבית את המילון הדרמטי של הנשגב:

מדברים אנו על 'מאָן הכחות
המפְרָע', על 'זרימת מְשִׁלּוּחֵי הַנֶּשֶׁק'
ורואים הננו במלים הנכוחות
את הכל פֶּרֶט לְשִׁחּוֹר הָרָעָה הַמִּפְרָשֶׁת...

יש לראות את האפֶּל הָקָם על הסֶף,
מֵאחֲרֵי הַשְּׁמוֹת, ומְדִגִּישׁ לְסִיּוֹעַ
כִּי ה'מִיגִים' שְׁלּוּחִים – לִירֵק אֵשׁ בִּיעָף
וְהַטְנָקִים קְנוּיִים – כְּנִחְשׁוֹל לְנוֹעַ...

יש לראות את פְּרוֹשׁ הַדְּבָרִים, יש לְחוּשׁ
כִּי כְמוֹ עַל שְׁמָרִים כֵּן צוֹמַח בִּשְׁעָר
הָאוֹיֵב הַמְּחַדֵּשׁ, הָאוֹיֵב הַחֲמוּשׁ
בְּכָלִים אֲדִירִים וִיעוּדִים לְשַׁעֲט...

יש לְשְׁמוֹעַ הֵיטֵב וּבְהֶרְבֵּה כּוֹנֵה
לְאוֹמְרִים כִּי לִפִּי תִּגְבְּרָתוֹ הַמוֹכַחַת
תִּדְרֹשׁ לוֹ אוֹלֵי רֵק מִחֲצִית הַשָּׁנָה
עַד קוֹמוֹ לְנִסּוֹת הוֹרִידֵנוּ שְׁחַת.

יש לְתַפּוֹס אֶת עֶקֶר מֵהוּתָן, אֶת פְּשׁוּטָן
שֶׁל מְלִים שְׂכָאֵלוּ [...]

זֶה תִּכְנֵן. זֹאת אוֹמְרוֹת הֵן בְּרוּר־בְּתִכְלִית
כְּאֶשֶׁר עַל פְּנִיָּהּ שִׁיחַתְנוּ רוֹחֶפֶת.
סִכְנָה, חֲשֻׁכָה, עֲקָבָה, גּוֹרְלִית,
נִמְהָרָה, קוֹמָתָה עַל סִפְנָהּ זוֹקֶפֶת.

לאחר מילות האימה, המעלות על הדעת את עולמה הגותי־קדורני של שמחת עניים, אלתרמן, במילים חוצבות להבות המתוגברות בסימני קריאה, ותוך כדי גיוס ידידו הוותיק 'הזמן' (או 'העת', או 'התקופה'), מסיים את השיר בקריאה מעוררת לפעולה:

הַרְגֵּשׁת בְּטָחוֹן! אֲמוּנָה לֹא סִיג!
וְכָלִים וְכָלִים וְכָלִים לְכֹחַ!
וְחִיּוֹת מִתְגַּרָּה, כְּמוֹ דָּגָל עַל גֵּג,
אֲבֵל לֹא בְּאֵיִר הַסֶּתֶמִי הַזֹּחוֹחַ.

יְקַלֵּף מַחֲזִי הַצָּבוּר אוֹתוֹ קְרוֹם
שֶׁל מִדַּת סְתֵמִיּוֹת הַמְקַהֶה אֶת הָעֵשֶׂת.
מָה תוֹבֵעַ הַזֶּמֶן? אֶת צִי הַחֲרוֹם
הַחוֹשִׁפִּים אֶת טִיבוֹ וּמִשְׁוִים לוֹ אֶרֶשֶׁת.

אֶת צִי הַחֲרוֹם הַטּוֹחִים בְּעֶפֶר
כְּמוֹ פָּנֵי הַחֵיל בְּקוֹמוֹ הַשְּׁעָרָה.
אֶת צִי הַחֲרוֹם הַמְקַרְבִּים אֶת הַסֵּפֶר
אֶל הָעִיר! הַמְבִיאִים אֶת הָעִיר הַסֵּפֶרָה!

וְהִיא אִם יִסּוֹג הָאוֹיֵב, וְלֹא יָהּ
וְשֹׁמֵר קִדְקִדּוֹ וְשִׁטָּה מַעֲמָנוּ,
לוֹ נוֹכַח וְנוֹמֵר כִּי הַזֶּמֶן הַנֶּפֶחַ
מוֹפְשֵׁלִי-שְׁרוּלִים בְּסִדְנָה מְצֻאָנוּ.

אכן, פעמים רבות האלמנטים של הפתוס מתרכזים בסוף השיר במעין המראה טרורית המסיימת את השיר באקורד מהדהד. הסיום הגרנדיוזי הוא אמנם מקומו ה'טבעי' של הפתוס (חשבו על סיומי הסימפוניות של בטהובן או ברהמס), אבל, ככלל, הקרקע לקראת ההמראה הפתטית המסיימת את השיר תוכשר עוד לפני כן.

כך למשל השיר 'תַּחוּם הַמְשָׁלֵשׁ'²⁶ – השיר הראשון מתוך שלושה שכתב אלתרמן על פרשת הטבח בכפר קאסם²⁷ – שזור בפתוס לכל אורכו ('אַחַר שְׁנַת־חֲרוּ לָךְ פֶּרֶטִּיּוֹ שֶׁל אוֹתוֹ מַעֲשֶׂה מַחֲרִיד, פֶּרֶטִּיּוֹ שֶׁאֵין הִיד מוֹרֶמֶת לְסַפֵּרם בְּכֶתֶב וְלֹא רַק מְטַעֲמִי צְנֻזָּרָה מְצֻה.../ יִדְעָתָ: אֵין לְכֶתֶב עַל כָּל נוֹשֵׂא אַחֵר. לֹא מֵאֲמָר וְלֹא סְפוֹר וְשִׁיר. כִּי מְסַרְבֶּת הָעֵבְרִית/ לְדַלֵּג עַל נִבְלָה שְׁנַעֲשֵׂתָהּ בִּישְׂרָאֵל. כֵּךְ אִפִּי הַלְשׁוֹן הַזֹּאת. כִּזָּה טִיבָה'). אלתרמן מצליח עם זאת לנצל את ההקשר הנסיבתי של הטבח (מלחמת סיני), שהובא על ידי אחרים כנסיבות מקלות למעשה, על מנת להאדיר את הוקעתו ולהביא את השיר לסיום מהדהד:²⁸

אֲמָנָם – עַל סֵף הַמְלַחֲמָה הִיא הַמַּעֲשֶׂה. עַל סֵף מִסָּה גְדוֹלָה וְסַעַר רֵב.
אֲךְ אִם יֵשׁ טַעַם לְחֻשְׁבוֹן שֶׁל 'נִסְבוֹת'... כִּי טָגוֹר נוֹשֵׂאת קוֹלָה עַת עֲבֹרֹת!
עַל סֵף זִירַת קְרִבּוֹת הִיא הַמַּעֲשֶׂה. אֲכֵן. אֲבָל בְּקִצָּה זִירַת הַקֶּרֶב,
בְּפִאֲתֵי דָרוֹם שֶׁל הַזִּירָה הַזֹּאת קָמִים צוֹקִיּוֹ שֶׁל הַר עֲשָׂרֶת הַדְּבָרוֹת.

גם השיר 'דִּינָה שֶׁל הַחֵלְטָה'²⁹ שזור פתוס מתחילתו ועד סופו. ישויות אבסטרקטיות מואנשות (המוכרות לנו מן המודוס הנבואי) כמו 'עֲבָדוֹת הַמְצִיאֹת בְּקִשְׁיוֹת הַגִּיוֹן/ הָעֲרִיץ

26 אלתרמן, הטור השביעי, ב, 7.12.1956, עמ' 355.

27 על אופן טיפולו של אלתרמן בפרשה ראו חיה שחם, 'בין דין לחשבון נפש: אלתרמן על פרשת הטבח בכפר קאסם', מחקרי משפט, יח, 2-1 (2002), עמ' 399-416.

28 המוזכר במובן מסוים את סיומו של הסיפור 'חרבת חזעה' לס' יזהר באלויה לסיפור סדום ועמורה.

29 אלתרמן, הטור השביעי, ו, 8.3.1957, עמ' 27.

וְחִשּׁוֹף, כמו 'דִּין וּמִצִּיאוֹת', כמו ההווה הלאומית ('יִשְׂרָאֵל') קמות על במת השיר ונושאות את דברן החגיגי והרועם בהגנה על החלטת הממשלה (בדבר הנסיגה מסיני). השיר מובא אל סיום בכך שישראל, לאחר שנשאה את נאומה החגיגי באוזני החיילים והמפקדים ה'רואים' אֵיךְ נִמְחָה, כְּתוּב עָלֶי חוֹל' עמלם האדיר, מבצעם הגואל, סבה דומם ופונה אל יושבי הספר בידעה 'כי חֻבָּה כְּלָפִיהֶם הוּא הַחֹב/ הָאֵלִם וְיִסּוּדֵי כְּעָפָר'. זוהי מחוות סיום אופיינית לאלתרמן (ראו השירים 'חובות המדינה'³⁰ ו'ולעגן "הלכות לדור"'³¹), שבה השיר מפנה את גבו אל הבמה המרכזית המוארת שבה מתנהל השיח הפוליטי הציבורי והולך אל אחורי הבמה האפולוליים, שם שוכבים ללא קול המתים (שאלתרמן מעולם לא שוכח את קיומם) או (כמו במקרה זה) אנשי הספר הנאבקים יום-יום בקשיי יומם ובאפולולית לילם המאויים, אנשי הספר שבגופם ובעמלם מגנים על גבולות המדינה.

השיר 'מְלַחֶמֶת' 'לְמַרְחָב' (שהוזכר לעיל), שלמעט כמה בתי פתיחה שזור בפתוס לכל אורכו, ממריא בשלושת בתיו האחרונים לסיום פתטי מהדהד, תוך כדי הפעלת כמעט כלל המערך של המודוס הנבואי על הלקסיקה, המטפוריקה, הפיגורות התחביריות (ליטוטס,³² אנאפורה³³) והאפוסטרופות³⁴ החגיגיות האופייניות לו. שימו לב גם לאינפלציה בסימני הקריאה – אחד מהסממנים המובהקים של המודוס הנבואי בשירת אלתרמן:

אֲבָל חֶרֶף כָּל אֱלֹה וּבָעוֹד אֶתָּה חֵשׁ
אֶת הָקוֹ הַמִּפְרִיד הַמוֹנֵעַ מִגֶּשֶׁת,
תִּרְתֵּק אֶל קוֹלִם שֶׁל לוחִם וְחֶרֶשׁ
הַתּוֹקְעִים אֶת רִאשִׁית עַמּוּדָיו שֶׁל הַגֶּשֶׁר!

אֵין זֶה גֶּשֶׁר פְּסִיחָה עַל גִּבֵּי עֲקָרִים
וְנָתִיב לְפָצוֹל! אֶל לַיּוֹם יִגַּד לָלֵל!
זֶהוּ גֶּשֶׁר אֲשֶׁר נִדְבָכִים לוֹ גְּזוֹרִים
מִיִּסּוּדֵי עֲקָרָה, יִשְׂרָאֵל, וּסְלֵעִיה!
זֶה גֶּשֶׁר אֲשֶׁר כָּל חֲשֹׁבֹן הוּא קוֹרִים
לְעֲמַת חֲשֹׁבוֹ שֶׁתִּקְרֶי מְנוֹ אֵין!

הַעוֹשִׁים בְּמִלְאָכָה (הֵן גִּדְעוּ מִי נְמִי)
בְּתוֹךְ קָרֵב מִפְּנִים וּמִעֲרָף, בְּלִי סֶגֶת,
תִּקּוּפָתָם תִּבְרָכָם עַל שְׁרוֹת לְאָמִי,
מִפְּלָגָתָם תִּבְרָכָם עַל שְׁרוֹת לְמִפְּלָגָת!

30 שם, א, עמ' 260, 2.3.1951.

31 שם, ב, עמ' 434, 12.8.1955.

32 ליטוטס – חיזוי על דרך השלילה, בנוסח הפתיחה האפית החגיגית ל'מתי מדבר' של ביאליק: 'לא

עֲדַת כְּפִירִים וּלְבָאִים יִכְסּוּ שָׁם עֵין הַעֲרָבָה'.

33 אנאפורה – פתיחת טורים שיריים רצופים באותה מילה או ביטוי.

34 אפוסטרופה – פנייה אל ישות מופשטת או מונפשת.

אור ליום 13 באוקטובר 1953 הסתננה לישראל חוליית פדאיון מהגדה המערבית, אז בשליטת ירדן, והשליכה רימון יד לתוך בית משפחת קניאס ביישוב יהוד. בפיצוץ נהרגו אם המשפחה ושני ילדיה הקטנים. עקבות המחבלים הובילו לסביבות הכפר רנתיס, כחמישה קילומטרים מצפון לקיביה.

באותו בוקר החליטו ראש הממשלה דוד בן-גוריון (שהיה אז בחופשה), הרמטכ"ל מרדכי מקלף, ראש אג"ם משה דיין ושר הביטחון בפועל פנחס לבון לבצע פעולת תגמול קשה בתגובה לפיגוע. הכפר קיביה נבחר כיעד לפעולה. הפעולה לא הובאה לאישור הממשלה, ושר החוץ וראש הממשלה בפועל, משה שרת, לא הוכנס בסוד המבצע.

בפקודת המבצע שניסח מפקד המבצע אריאל שרון נכתב: 'הכוונה: תקיפת הכפר קיביה, כיבושו, ופגיעה מקסימלית בנפש וברכוש'. בפעולה השתתפו כ-130 חיילי צה"ל, שנשארו עמם כ-700 ק"ג חומר נפץ. הלוחמים עברו מבית לבית בתרגולת לוחמה בשטח בנוי, תוך שהם זורקים רימונים דרך הפתחים ויורים ירי בלתי מכוון דרך החלונות והדלתות הפרוצות. מקצת התושבים שניסו להימלט נורו בסמטאות. לאחר מכן פוצצו הלוחמים כ-45 מבתי הכפר. 60-70 תושבים נהרגו, רובם נשים וילדים. לצה"ל לא היו נפגעים.³⁵

הפעולה עוררה תגובות קשות ביותר בעולם. ב-19 באוקטובר 1953 הודיע ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון כי 'ממשלת ישראל דוחה בכל תוקף את הגרסה האווילית והפנטסטית כאילו 600 איש מצבא הגנה לישראל השתתפו בפעולה נגד כפר קיביה. עשינו בדיקה מדויקת, ונתברר לנו בהחלט כי אף יחידה צבאית אחת, אפילו הקטנה ביותר, לא נפקדה ממחנה בליל ההתקפה על קיביה'. בן-גוריון הטיל את האחריות לטבח על תושבי יישובי הספר, 'פליטים יהודים מארצות ערב או שארית מחנות ההסגר של הנאצים [...] אשר פקעה סבלנותם' מהתקפות הכוחות המזוינים מכיוון עבר הירדן. 'אין איש יצטער יותר מממשלת ישראל אם במעשה התגמול בקיביה נשפך דם נקיים'.³⁶

בעקבות הפעולה פרסם המשורר יעקב גלאטשטיין שיר חריף ביותר ('פְּלִיָּה בּוֹגְדָנִי / אַחֵי הַשְּׂמִידוֹ בְּלִבָּם / הֶרְחַמִּים, / וְקֶלֶף חֲזֵי נֶפֶסֶל. / אֱלֹהֵי מִבֵּית הַמְּדֻרָּשׁ הַסְּבָלָנִי, / עַל גְּבוּרָה חֲשׂוּכָה כְּזֹאת / מִי יִמְחַל',³⁷ ישעיהו ליבוביץ פרסם משא תוכחה נוקב ('אנו חייבים לשאול את עצמנו: מאין בא לנו הנוער הזה, שלא חש מעצור ומניעה נפשית לבצע בידיו את הזוועה, כשניתן לו הדחף הפנימי או החיצוני למעשה-תגמול? והרי נוער זה לא היה אספסוף, אלא הנוער שגדל ונתחנך בערכי חינוכו הציוני, במושגי ערכי האדם והחברה',³⁸ ואלתרמן פרסם את שיר ההוקעה שלו 'עַל דְּבִקוֹת שְׁאִינָה בְּמִקְוֵה'.³⁹ ביחס לטקסטים של

35 ראו בני מוריס, 'העיתונות הישראלית בפרשת קיביה אוקטובר-נובמבר 1953', תיאוריה וביקורת, 8 (1996), עמ' 33-46.

36 דבר, 20.10.1953, עמ' 1.

37 יעקב גלאטשטיין, 'קיביה', בתוך: משורר בניו יורק: מבחר שירים מכל הספרים (ערך ותרגם בנימין הרשב), הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1990.

38 ישעיהו ליבוביץ, 'לאחר קיביה', בטרם, כד (1953), עמ' קפט.

39 אלתרמן, הטור השביעי, ה, 23.10.1953, עמ' 129.

גלאטשטיין וליבוביץ הטקסט של אלתרמן מתון יותר, וההוקעה שלו עטופה באלמנטים רטוריים המרככים אותה. הוא אמנם מגדיר את הפעולה כ'מַעֲשֵׂה חֶשֶׁד' וקובל:

הָאֵל יוֹדֵעַ מִמָּתִי הַתַּחֲלֹנוּ נִזְהָרִים
מִקְרָא לְכֹךְ בְּשֵׁם אֲשֶׁר גָּלוּי הוּא וּמַרְעִיד
וּמִמָּתִי הַתַּחֲלֹנוּ תַּת לְמַטִּיפִים זָרִים
לוֹמֵר אֶת שְׁעֵלֵינוּ לְאֶמְרָנוּ בְּעִבְרִית.

אלא שהוא עצמו אינו נוקב בשם 'אֲשֶׁר גָּלוּי הוּא וּמַרְעִיד' (פוגרום? טבח?). גם הגוף ראשון רבים הננקט בשיר לכל אורכו נוטה לחבק את הקולקטיב ולטשטש את האספקטים האכזריים שבו או להפריד אספקטים אלו מהכלל ולהציגם כשוליים בלתי מייצגים. בכל מקרה את השיר, שחוט דק של פתוס מחלחל בו למן תחילתו, מצליח אלתרמן לסיים בהמראה פתטית אפקטיבית:

תְּקוּפָה קִשָּׁה עַל סָף. לֹא בְּנִדְיָבִים לְבִטָּח
וְלֹא מִפְּנֵי אוֹיְבִים לְגֹר. זֶה גִּזְרֵ הָעֵת.
וְשִׁבְעָתִים בָּהּ נִהְיָה זְקוּקִים לְכַח
אֲשֶׁר בִּפְּכָחוֹן, בְּצִדְקָה, בְּאַמֶּת.

זהו בית מרובע אלטרמני קלאסי, המצמיד באדנות את טוריו בני ששת הרגליים האנאפסטיות⁴⁰ וחורז אותם בחריזה מסורגת (אבאב) עם סיומות נשיות וגבריות לחלופין.⁴¹ הפתוס נבנה על ידי שימוש באבות המזון הלקסיקליים של הנשגב האלטרמני (תקופה, סף, גזר העת), שאלתרמן לא נלאה מלהשתמש בהם (תוך כדי התבססות על ההנחה המשתמעת והבלתי מעורערת כי לו, למשורר-הנביא, יש גישה ישירה לפרוטוקולים של בית המשפט של העת ולגזר דינה); על ידי השימוש בתבנית התקבולת המקראית ('לא בנדיבים לבטוח ולא מפני אויבים לגור'), המהווה גם מעין ליטוטס; על ידי שימוש באלוזיות המקראיות החגיגיות המאזכרות את תהילים ('אל-תבטחו בנדיבים, בבן-אדם שאין לו תשועה', תהילים קמו, ג) ובצורה מרומזת יותר את איוב ('גורו לכם מפני חרב', איוב יט, כט; וכן 'ואשר יגורתי יבוא לי', איוב ג, כה); ועל ידי המשחק העדין בין המקצב הקרוב לסטקטו והתחביר הפשוט או המאוחד של שתי השורות הראשונות ובין מקצב הלגטו והתחביר המשועבד של שתי השורות האחרונות.

הפתטי אם כן הוא מעבר לסממן רטורי גרידא המוטל אל הטקסט ברגע שרוצים לעורר רגש (על משקל האמרה הידועה שנמצאה לפי המסופר בשולי נאומו של נואם

40 אנאפסט – משקל שירי שתבניתו שתי השפלות והרמה, כלומר שתי הברות לא מוטעמות שלאחריהן באה הברה מוטעמת. תבנית זו חוזרת לאורך כל שורות השיר.

41 סיומת גברית היא סיום הטור השירי בהטעמה; סיומת נשית היא סיום הטור השירי בהברה לא מוטעמת.

מפורסם: 'נקודה חלשה; להרים את הקול'). הפתטי כרוך ומתזמר את עצם הסטרוקטורה של השיר.

דוגמה טובה לכך ניתן למצוא בשיר 'שיאים אחרונים'.⁴² השיר עוסק בכמה התנגשויות חריפות, מילוליות ופיזיות, בין שתי מפלגות הפועלים הגדולות מפא"י ומפ"ם (שכללה באותה תקופה גם את אחדות העבודה). החמורה שבהן התרחשה בקיבוץ יפתח, שם התחולל מאבק עז בין אנשי איחוד הקבוצות והקיבוצים (המשויך למפא"י) ובין אנשי הקיבוץ המאוחד (המשויך למפ"ם). האיחוד שלח למשק מחלקת נח"ל, ואילו הקיבוץ המאוחד העביר ליפתח קבוצת הכשרה. קטטת דמים פרצה בין הקבוצות, ואנשי האיחוד הזעיקו את המשטרה להפריד בין המתקוטטים. למחרת היום כוחות משטרה מוגברים בפיקודו של סגן המפקח הכללי עמוס בן-גוריון הטילו סגר על המשק ופינו בכוח את אנשי ההכשרה של הקיבוץ המאוחד. בעקבות זאת נשא חבר הכנסת מרדכי בנטוב (מפ"ם) נאום ביקורתי חריף נגד ראש הממשלה. כמה ימים לפני כן נשא חבר הכנסת יצחק בן-אהרן (מפ"ם-אחדות העבודה) נאום בפני תושבי מעברת חיריה. דבר פרסם קטע מן הנאום תחת הכותרת 'פרסומת וניצול סבל': 'עברתי בדרכי לכאן את רמת-גן. לא ראיתי שם בלוקונים או בדונים. לעומת זאת ראיתי חווילות מפוארות. כלומר במשך שנתיים של ישיבתכם כאן בתנאים המנוונים, בנו בארץ הזאת אבל לא בשביל עניים ומחוסרי יכולת. אספו דולרים אצל יהודי ארה"ב למען השיג חומרי-גלם בשביל עשירים ואתם ושכמותכם ממשיכים בעניותכם'.⁴³

השיר פותח בפתטי:

וְאַחַר שֶׁזִּכְּנוּ לְקֹרֵא
תְּמַצִּיתוֹ שֶׁל מִשְׁאֵחִירִיָּה
וְאַחַר נְאוֹם בֶּנְטוֹב בִּפְנֵסֶת
שֶׁהִפְלִיא בְּחִשְׁרֵת חֲצִיו,
יֵשׁ בְּכָל־זֹאת מִין רָגֶשׁ עָמוּם
שֶׁקְרוֹב הַמִּפְנֵה הַמְכַרֵּי,
שִׁיגְרָף מְכַשּׁוּלִים, שִׁיפְרָץ
וְיוֹצִיא לְמֶרְחָב, לְמֶרְחָב...

יֵשׁ מִין רָגֶשׁ עָמוּם שְׁאוּלִי
זֶה הַשִּׁיא, שְׁאוּלִי כֶּכֶר בְּעֵצָם
אֵין לָאֵן לְהַמְשִׁיךְ, שֶׁהַקּוֹל
כֶּכֶר עַל גְּבוּל שְׁבוּרוֹנוֹ רוֹעֵד.

42 אלתרמן, הטור השביעי, ה, 12.6.1953, עמ' 121.

43 דבר, 7.6.1953, עמ' 2.

יֵשׁ מִיֵּן עֶצֶב נֹקֵב בְּנְאוּמִים
וּבְדִידוּת... וְחֲרוֹק גְּרִיסַת־עֶצֶם
וְרוֹתְחָה בָּם דְּמָעָה נוֹאֶשֶׁה
וְעוֹלָה בָּם צֹחָה לֹא הָד.

יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי בִינֵינוּ שְׂנֵאָה –
אֶךְ אוֹלֵי לֹא רְבוּת הֵן מְטַבֵּעַ
הָאִיבוֹת אֲשֶׁר יֵשׁ בֵּן יָגוֹן
כֹּה שְׁלוֹף, כֹּה חֲשׂוֹף וְחָד.
כֵּן, חֲשׂוֹף כְּאֶדְמַת־הַמְּרִיכָה
שְׁחִבְקָה בְּזֹרְעוֹת שֶׁל אֶכָּן
אֶת רִגְלֵי הַשּׁוֹטְרִים וְרִגְלֵי
נַעֲרֵי הַקְּבוּץ הַמֵּאֻחָד.

לאחר הפתוס – שכאן הוא אינו מהסוג הרועם, אלא פתוס מאופק ועגום, כמעט קינתי, אמנם עם גרעין של תקווה – עובר השיר למישור הדיוני ומנהל ויכוח, אמפתי אמנם, עם אנשי הקיבוץ המאוחד. סיום השיר מהווה תמונת ראי של פתיחתו. הבית שלפני האחרון הוא חזרה מדויקת על הבית השני של השיר; הבית האחרון הוא וריאציה על הבית הראשון:

יֵשׁ מִיֵּן רָגֶשׁ עֲמוּם שְׁקֵרֹב
הַמְּפָנָה הַגּוֹאֵל, שֶׁהַחֲשֶׁךְ
יִשְׁבֵּר מִנִּי כֶּבֶד עֶצְמוֹ
וּפָרְקָן יַעֲבֹר כְּסוּפָה.
וְאוֹלֵי לְמוֹתָר לְהוֹסִיף
שִׁיְהִיָּה זֶה יוֹם חַג וְיוֹם אֲשֶׁר,
שִׁיְהִיָּה זֶה אֶחָד הַיָּמִים
הַקּוֹבְעִים אֶת גּוֹרֵל הַתְּקוּפָה.

הפתטי אם כן ממסגר את הדיוני וקובע את גבולותיו. הסטרוקטורה של השיר משקפת למעשה את המסר שלו. לפעמים הוויכוח, העימות הרעיוני בין שתי קבוצות קרובות, אף שהוא לגיטימי וחשוב ונמצא ביסוד ההוויה הדמוקרטית־פרלמנטרית, מגיע לנקודה שהוא הופך להיות קריעה בבשר החי. הפתטי קובע את גבולותיו של הוויכוח, גבול שמעבר לו הוא פוצע וחותר בצורה שאין לשאתה. הפתטי מייצג פה איזו מהות אנושית רכה, איזו 'רקמה אנושית אחת חיה', שהוויכוח, אם הוא עובר גבול מסוים, פוצע אותה ללא תקנה ולמעשה הורג אותה.⁴⁴

44 על הפילוג בקיבוץ המאוחד ראו גם השיר 'עין חרוד', בתוך: אלתרמן, **הטור השביעי**, ה', 20.8.1954, עמ' 172.

גם את השיר 'לְעִזְרַת הָרוּפָא'⁴⁵ הֵדן בבעיית כוח האדם בבתי החולים, מביא אלתרמן לידי סיום דרמטי:

בְּגִנְי תולדותיו של הָעַם מְלֵהט
זיו מסֶכֶת רוּפָאִים יהודית מְהֻלֶּלֶת.
נַעֲמַד לִימִינָה, נַעֲזֹרְנָה לְשֵׁאת
אֶל מִטַּת־הַחֹלִים אֶת הַיֶּלֶד.

אבל הרגש מחלחל אל השיר עוד קודם לכן בצורת הזעם הסאטירי, המזוהה עם יונבנאליס:

זֶה מַצֵּב הַדְּבָרִים הַסְּדִיר. זֹאת יוֹדְעִים
הָרוּפָאִים בְּעֶצְמָם. זֶה הַדָּחֵק הַמְּשֻׁנָּע.
מִבֵּית־חֹלִים מְחֻזְרִים יְלָדִים
שְׂכֻחֹתָם (לוֹ הַשְׁכִּילוֹ) לְתַבְעֵ לָדִין
אֶת רוּפְאֵי הַמְּדִינָה וּמַצְפּוֹן תוֹשָׁבֶיהָ!
אֶת רוּפְאֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁבְעַת־מְקָצוֹעַם,
אֶת הַכִּנְסֵת וְאֶת הָאֲזֹרַח הַבוֹטָח,
אֶת מְשֻׁרְד־הַבְּרִיאוֹת הַמְּחֻרֵּשׁ, אֶת הָעַם
אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ תִּרְבוּת וְסִפְרוּת מִן הַסֵּתָם,
אֲבָל אֵין לוֹ מִטָּה בְּשִׁבְלֵי יֶלֶד קוֹדֶחַ.

הזעם בא לידי ביטוי בעיקר בהכנסת השיח המשפטי-מוסרי (זכות, תביעה, דין, מצפון) אל השיר, כמו גם בחריזה הסיומית העשירה, היפה, המנגידה במרירות צליל ומשמעות ומעמידה זה מול זה את 'האזרח הבוטח' ואת 'הילד הקודח'.

במקומות אחרים בשיר מופעל הפתוס באמצעות הגבהה לשונית המחדירה לשיר אלמנטים מקראיים 'נשגבים' ואף 'נומינוזיים': 'עֲנִין הָאֲשָׁפוּז [...] / רַב פְּנִים הוּא אֲמָנָם [...] / אֶךְ רֵאשִׁית יֵשׁ לָקוֹם וּלְפִתְרוֹ (בְּמִקְדָּם!) / מִצְדוֹ הַדָּחוּף, הָעוֹמֵד עַל הַדָּם' (אלוזיה לפסוק 'לא תעמוד על דם רעך', משורת החוקים המוסריים והדתיים אותם מצווה אלוהים למשה, ויקרא יט, טז); וכן: 'אל נאמר שכזאת וכזאת/ תאכל חרב בשערי חסד!', המאזכר את דברי אבנר בן נר, שר צבא שאול, ליואב בן צרויה, שר צבא דוד, לאחר המלחמה הקשה בין צבאות ישראל ויהודה: 'הלנצח תאכל חרב?' (שמואל ב' ב, כו).

גם בשיר 'עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְפָרֶשֶׁת טוֹבִינְסְקִי'⁴⁶ העוסק בהוצאתו להורג של הקצין מאיר טוביאנסקי בבית דין שדה חפוז וקטלני בימי מלחמת העצמאות, ניתן להיתקל בפעפוע הזעם הסאטירי:

45 שם, ג, 15.8.1952, עמ' 343.

46 שם, ו, 13.6.1958, עמ' 69.

לא, דומה שאיננו תופסים, כי אותו הספור שקטעוהו
במטח יריות מחיב - בקומו לתקופת השנה -
קצת פחות 'הבנה לנסבות'... הבנה לא תחסר כידוע...
קצת פחות הבנה... קצת יותר רתחת נפש ו א ייה ב נ ה...

הזעם מתבטא בקריאה לאי־הבנה בניגוד לאידאל ההומניסטי של ההבנה, האמפטיה וההכלה. אידאל זה נהדף לטובת רתחת הנפש. מול מקרים מסוימים, אומר אלתרמן, הדיפת האידאל ההומניסטי־רציונליסטי של ההבנה היא־היא התגובה ההומניסטית הנכונה. התפיסה ההומניסטית של אלתרמן נותנת מקום נכבד לזעם ברפרטואר התגובות המוסריות הראויות. כך למשל בשיר 'עם רחש הדבֶּה'⁴⁷ - העוסק בשמועות שפורסמו בעיתון העולם הזה כי רצח ישראל קסטנר בוצע בידי חוגים מקורבים לשלטון - כותב אלתרמן כי אסור להתייחס 'לחישות האלה' כדבר שיש לעבור עליו לסדר היום. התגובה צריכה להיות מחאה רגשית חריפה ביותר החורגת מהפרכה רציונלית של הטענות או מקבלתן כתקפות (עצמת המחאה הנדרשת באה לידי ביטוי בפעלים 'לקרוע לגזרים' ו'לרמוס'):

העם הזה והמדינה הזאת לא יתרגלו לשאת אפלו יום אחד
את הלחישה כי בראשם עומד שלטון שוכר רוצחים לשם סלוק חשבון בצרור של
פדורים מגב...

העם לא יתרגל לשאת את ההרהור הזה כמין דבר אשר כותבים אותו כל־אחר יד
ומשוחחים בו וחוזרים איש למלאכתו ולעסוקיו.

כל הכותבים את זאת שחור־עלי־לכן בכרוז או בעתון
ידעו כי מטיחים הם דבר אשמה מטרפה ועקבה
אשר אם יאמין לה לב העם - עליו לקרע לגזרים את השלטון,
אך אם לא יאמין - עליו לר מס את מוציאה של הדבֶּה.⁴⁸

בשיר 'תחום המשלש' שכבר הוזכר כותב אלתרמן:

לא תתכן חברת אנוש, אשר מקרה כזה שנתחולל לתועבה
לא יעורר בה את החלחלה והחמה. חמת צביר עם ועמם האנושי והפרטי של אנשים
ושל נשים.

שכן בלעדי זאת אין המשפט כי אם תגובה מי־כנית, טכנית, רובוטית! תגובה
המתחוללת בשממה ובריקנות ולא בקרב עם צלול הכרה ונכון חושים.

47 שם, 3.5.1957, עמ' 32.

48 ראו גם את הביטוי 'קבוצת דגנרטים סלמית', שבו מכנה אלתרמן את חברי 'מלכות ישראל' (או 'מחתרת צריפין') - קבוצה של יוצאי לח"י שמייסדה, יעקב חרותי, וכמה מחבריה נעצרו לאחר הרצח. סלם: למחשבת מלכות ישראל היה ביטאוו האולטרה־ימני של ישראל אלדד, מראשי לח"י, ונכתבו בו דברים חריפים ביותר נגד ראש הממשלה שרת והנהגת היישוב, שהואשמו בכך שהפקירו

עם 'צליל הכרה ונכון חושים' אם כן הוא עם שתגובת החלחלה והחמה אל מול מאורעות מסוימים, פשעים מסוימים, חריגות קשות מסטנדרט מוסרי היא חלק מפרטואר התגובות שלו. תגובה כזאת מעידה על מערכת מוסרית רגישה, ערנית ומתפקדת. היא מעידה על צלילות הכרה ולא על השתלטות עיוורת של הרגש על ההכרה והתבונה הקרות, הרציונליות. מערכת מוסרית בריאה, על פי אלתרמן, מכילה בתוכה אלמנט של חום רגשי שיכול וצריך גם להגיע לעתים לטמפרטורה של רתיחה. הרתיחה – שבדרך כלל נתפסת כמצב שיש להימנע ממנו, שיש להתקרב ממנו, שמעכיר את תפיסת המציאות ושיכול להביא לידי מעשים שיגררו בעקבותיהם חרטה עמוקה – נתפסת כאן כסימפטום לכך שהמערכת המוסרית מתפקדת ולא עברה את התהליך הפתולוגי שבמאי הקולנוע האוסטרי

הידוע מיכאל הנקה מכנה 'התקרנות רגשית' (emotional glaciation).⁴⁹

בשיר 'דינו של עקרון'⁵⁰ – המהווה תגובה של אלתרמן לדרישה הבלתי מתפשרת של האו"ם לנסיגה מלאה של ישראל מכל השטחים שכבשה במלחמת סיני ללא כל תנאי וללא קבלת ערבוניות לחופש שיט וביטחונות להפסקת התקפות הפדאיון מרצועת עזה ובניית עצמה צבאית מצרית בסיני – הפתוס אינו רק בבחינת קישוט לטיעון או חיזוק לטיעון, אלא הוא הטיעון. לאחר שהוא כותב בלשון נמלצת על האו"ם ועל חשיבותו ההיסטורית, אלתרמן דוחה על הסף את תביעתו, זאת משום ש:

אתנו הצדק. זאת
יודעים גם דורשי העניש.
לא תשוב ישראל פרוזות
בין חורשי הכותה פנים וערף.

נימוקים ממשיים לדחיית הדרישה או לריכוכה, כלומר נימוקים משפטיים-דיפלומטיים המתבססים על תקנות והחלטות האו"ם ועל אמנות בין-לאומיות, לא ממש מובאים (זאת אולי משום שצדקה של מדינת ישראל הוא 'אמת מובנה מאלה'). כתחליף ובאורח אופייני למודוס הנבואי מגוים למערכה הגורל כמעין פרקליט-על מטפזי וטרנסצנדנטלי, מעין גלגול גברי סמי-משפטי של שכינת ישראל, המשמיע משמים, בקולו הסמכותי ובמעין תקבולות מקראיות חגיגיות, את הצו הכמו אלוהי (הגורל למעשה משעה את המשפט הבין-לאומי בשם עקרונות משפטיים-מוסריים גבוהים יותר):

את יהדות הונגריה לידי הנאצים. הביטאון פילל למניין בחורים ישראלים, 'פים, טהורים ובעלי שכל פשוט ובריא [...] שאינם רוצים ללכת אחרי אלה המובילים אותם לאושביץ', וישימו 'קץ לאותה הידרדרות' (סלם, ינואר 1957).

49 Michael Haneke, 'Film als Katharsis', in: Francesco Bono (ed.), *Austria (in)felix: zum österreichischem Film der 80er Jahre*, Graz, Blimp 1992, p. 89

50 אלתרמן, *הטור השביעי*, 1, 22.2.1957, עמ' 21.

וְרוֹעַ צֶרֶשׁ שְׁגָדָהּ בְּדִי
 לֹא תוֹשֵׁב אֶל גְּרוֹנָהּ בְּכַחַשׁ [...]
 לֹא בִכְסֶף וְלֹא בְזָהָב
 יִסְלְאוּ רַגְבִּי גְבוּל בּוֹטֶחַ [...]
 אֶף אִם כָּל
 מַצְבִּיעִים יִגְנוּהָ בְּרַע לָהּ,
 טוֹב הָיִיתָ גְנוּיִם לָהּ עַל
 מַהֲיֹת שְׂכָחִיהֶם מַצָּבָהּ לָהּ [...]
 שְׁאִי רֹאשׁ
 בְּרָמָה. חֲשַׁבְנוּהָ גְלוּי הוּא
 וְנָקִי הוּא לֹאֵל וְאֶנּוּשׁ
 כִּי חָק אֵל וְאֶנּוּשׁ כְּפוּהוּ.

שנינה-סאטירה

אלתרמן אמון על השנינה לא פחות ממה שהוא אמון על הפתוס, אם לא יותר. השנינה האלתרמנית היא שם דבר, ואין פלא שהוא עושה בה שימוש אפקטיבי במערך הטיעוני של שיריו הדיוניים.

לעתים השנינה אינה אלא בבחינת נגיעה זעירה במרקם השיר. כך הוא הדבר למשל בשיר 'הַמְמַשְׁלָה שֶׁעַל הַפֶּךְ'⁵¹ שנכתב על רקע השיחות להקמת ממשלה חדשה בסוף 1953 (בעקבות התפטרות בן-גוריון והליכתו לשדה בוקר) ושבטא אלתרמן את שאיפתו העקבית ורבת השנים לממשלה המורכבת משלוש מפלגות הפועלים הגדולות (מפא"י, מפ"ם ואחדות העבודה; שתי האחרונות היו מאוחדות באותה תקופה). בשיר, שאינו נטול פתוס (על הממשלה המאווה, שבסופו של דבר לא הוקמה, הוא כותב: 'אם נאֶכָּה וְאִם לֹא – הִיא גּוֹרֵל. הִיא גּוֹרָה. הִיא דְּחָפוּר עָרוּצוֹ/ שֶׁל נְתִיב הַתְּקוּמָה הַנֶּחֱרָץ'), מופיע הבית הבא:

הִיא כְּמוֹנוּ יוֹדְעַת הֵיטֵב כִּי גַם בָּהּ לֹא יִחְדָּל הַקְּטוֹב
 וְיִהְיוּ בָּהּ סִגְיוֹת מְרִיבָה לְעֵת בְּרִית בֵּין חִלּוץ לְחִלּוץ.
 אֶךְ מוֹטֵב לָהּ כִּי יִתְרוֹצְצוּ הַבּוֹנִים בְּקֶרֶבָּהּ כְּפֶתוֹב,
 מִשִּׁיָּהּ הַפְּרוֹד מִתְרוֹצֵץ עַל גְּבִי פְּגוּמָנוּ בַּחֹץ.

העיוות השנינתי של הפסוק 'ויתרוצצו הבנים בקרבה' (בראשית כה, כב), המוסב על קשיי ההיריון של רבקה הנושאת ברחמה את התאומים עשיו ויעקב, מצליח להעביר בצורה אפקטיבית וחסכונית את עמדתו של אלתרמן הרואה את המפלגות, למרות המתחים ביניהן,

51 שם, ג, 27.11.1953, עמ' 373.

כמפלגות אחיות, כאשר השורש המאחד – היות שלושתן מפלגות של חלוצים ובונים – גדול בהרבה על המפריד ומחייב את שיתופן בהנהגת המדינה והעם. במקרים אחרים השנינה תופסת מקום מרכזי יותר במקום השיר. ביום 29 ביולי 1954 נערכה בקיבוץ מעגן עצרת זיכרון רבת משתתפים לפרץ גולדשטיין, צעיר קבוצת הלוחמים היהודים שהתארגנה ביישוב במסגרת ההתנדבות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה והוצנחה מעבר לקווי הגרמנים באירופה הכבושה. מטוס שאמור היה להביא לעצרת איגרת מאת נשיא המדינה הנמין טוס יתר על המידה והתרסק אל תוך הקהל שישב במגרש העצרת. באסון נספו 17 איש ונפצעו יותר מ־20. בעקבות האסון, תחת הכותרת 'מוסר לא לקחנו'⁵² פרסם אליעזר שטיינמן מאמר תוכחה נוקב שבו בא חשבון עם יצר הראווה הטמון בציבור:

מידה רעה דבוקה בנו. והיא ההתראוות שמקורה ברגש הרהב, ואולי הרהב אינו סיבה לה אלא תולדתה. התראוות זו משמעה כפול: אנו אוהבים להציג עצמנו לראווה ויש בנו תאוה, שאין לה שביעה עולמית, להסתכל בראוות ולהשתתף בטקסים מרהיבים ולהתקהל. היינו, לבוא לכל מקום שיש שם קהל, כדי להוסיף קהל ולהגביר את הצד ההצגתי שבמחזה [...] חידה סתומה היא בעיני מה מתרחש בקרב קהלנו ובתוך כל אחד מאתנו לחוד, שאנו תמיד להוטים לעזוב את בתינו ולנוע בדרכים ולהצטופף בהמונים ולהידחק בצד ובכתף ולדחוק אחרים ולטפס על גב שכם וזולתנו כדי להסתכל באיזה דבר חידוש, באיזה מצעד, באיזה להטוט, באיזה פרצוף, באיזה העויה, באיזה הצגה של כלום.

שבוע לאחר מכן פרסם אלתרמן את הטור 'על "גִּלְגַּל הָרֶהָב"' (שכבר הוזכר), שכותרתו לקוחה מסיום מאמרו של שטיינמן. אלתרמן, שבסך הכול מנהל עם שטיינמן ויכוח תרבותי ומכובד (הכולל גם אלמנט של פתוס מתון), פותח את דבריו בפרוצדורה האירונית הקלאסית, שעיקרה אימוץ דברי היריב תוך כדי העצמתם, הגזמתם וניפוחם האינפלציוני עד שהם הופכים להיות מגוחכים וקורסים לתוך עצמם:

וְכָךְ מֵרָאשׁ עַד סוֹף, בְּכָל כַּחוֹ שֶׁל שׁוֹט,
בְּכָל שְׁטֵינְמָנִי שְׁאִין דּוֹמָה לוֹ בְּעֵבְרִית!
בְּמַחֲי אֶחָד הוֹקְעוּ תְּאוֹתֵינוּ הַמְּבִישׁוֹת
וְהַקְטְנוּנוּיּוֹת כָּל כָּךְ וְהַחֲוִשׁוֹת
רַק מְזֻמּוֹת-כָּבוֹד שְׁקוּפוֹת-כֹּה! הֵה, תִּפְרִיט
שֶׁל בְּלִמּוּסֵי צְפִיפוֹת וְהִצְטָלְמוֹת! הֵה, בְּרִית
שֶׁל תְּסִבֵּי גִלוֹת וְשֶׁל תְּשׁוּקוֹת יָרִיד...
טוֹב, טוֹב אֲשֶׁר נִגְלּוּ יַחֲדָו עַד בְּלִי שְׂרִיד!

גם בשיר 'עם סכומי קלפיות'⁵³ העוסק בבחירות לוועידה השמינית ההסתדרות, בחירות שבהן זכתה מפא"י בלמעלה מ-50 אחוזים מקולות הבוחרים, מובאת טענת היריבים (אחדות העבודה ומפ"ם) בצורה כזאת שהקרקע נמשכת מתחת לרגליה והיא קורסת לתוך עצמה:

מפלגת הרוב שהעזה־מצחה
ולפני הבחירות הקפיאה
את טבלת השכר וכמעט ופצחה,
את גלגלת־עצמה, לשריקות היציע
היא (אומרים יריביה) בקלפי נצחה
מפני ששחדה את המצביע...

דוגמה טובה להצבת דברי היריבים בהקשר אירוני המקעקע אותם מתוכם ניתן למצוא בשיר 'הדין וסביביו'.⁵⁴ בשיר, הדן בפסק הדין בפרשת הטבח בכפר קאסם שהרשיע חלק גדול מ-11 הנאשמים (שלושה זוכו) ופסק להם עונשי מאסר משבע עד 17 שנה, מנהל אלתרמן ויכוח עם אלה המתלייחים בביקורת ובתרעומת על חומרת פסק הדין:⁵⁵

ואומרים כי עשוי פסק־הדין לערער
את מורל הצבא – כי מתוך נמוקיו
מסתבר שצריה החיל להרהר
אחרי חקיות הפקדות צו־צו.

ואומרים כי לפי פסק־הדין שנתן
מחיב החיל, בקבלו הוראה,
להפך בו כרגע לקצין־משפטן
הבוחר ובדק הקשים וראיה.

ואומרים: 'לא תמיד אדוני יש ספק
לכבר דקויות'... בַּיחוד, פמדבר,
לגבי ענין דק ומוטל בספק
כמו הרג רצוף בעת עצר בכפר.

האירוניה הסרקסטית החריפה הבאה לידי ביטוי בהצגת 'הרג רצוף בעת עצר בכפר' כ'ענין דק ומוטל בספק', המהדהד בצורה מעודנת, סמנטית וצלילית כאחד, את דברי היריבים (שימו לב לחריזה ספק־ספק), פועלת למעשה כחומצה הממיסה ומפרקת את טיעוני היריב או לפחות מחלישה אותם בצורה רדיקלית.

53 אלתרמן, הטור השביעי, ה, 13.5.1955, עמ' 207.

54 שם, ו, 24.10.1958, עמ' 82.

55 דומה שההתרעמות היתה מיותרת. בערעור שהוגש הופחת עונשם של כל הנאשמים ומיד לאחר מכן הם קיבלו חנינה ושוחררו מהכלא.

השיר 'תהליך מצער',⁵⁶ המעביר ביקורת על נוהגו ועיקשותו של פרופ' ישעיהו ליבוביץ, שהיה באותה עת איש שורת המתנדבים ולחם בנחישות נגד שחיתות המשטר, מסתיים בלהטוטנות שניגית שיש בה אלמנטים אליטרטיביים⁵⁷ וכן השילוב האלתרמני הקלאסי של חריזת עברית (ואפילו עברית גבוהה, מקראית) ולעז:

שָׁפֹן מִן הַבְּחִינָה הַעֲקָרוֹנִית וְגַם לְעִנְיָנֵנוּ הַגָּדוֹן
טוֹב לְצַבּוֹר כִּי יֵשׁ עִמּוֹ אִישׁ רִיב אֲשֶׁר קֶצְפוֹ רוֹתֵחַ וְרוּחוֹ נִכְוָה,
אֶף אִף כִּי אֵין סֶפֶק שֶׁהָאֻמָּת הִיא לְפַעֲמִים פְּרִי רִיב וּפְרִי מְדוֹן,
הֵלֹא בְּרוּר שָׁאֵין בָּהּ מְטִיבָה מְדוּת וְנִימוֹת־קוֹל שֶׁל פְּרִימְדוּנָה.

סיום השיר באיזה פירוט שניגתי עוקצני, כמהלך הסיום של סיף אלגנטי, הוא תמונת הראי של סיומו בהמראה פתית אל הנשגב. הוא מטביע בו את חותם ההנמכה הלגלגנית, שאמנם שזורה בו לכל אורכו.⁵⁸

בשיר 'כמה מלים שמתבקשות',⁵⁹ שהוא מעין שיר תהילה לצרפת על עמידתה לצד ישראל ועל שסיפקה לה כלי נשק חשובים בתקופה של אמברגו נשק מצד המעצמות, משתמש אלתרמן בשניגה על מנת למתן את הפתוס:

עֲרַכְם הַמְהוּתִי שֶׁל הַכְּלִים שֶׁהִגִּיעוּנוּ, בְּהִיּוֹת אוֹיֵב זוֹמֵם לְזֶנֶק מֵאֶפֶל,
עֲרַכְם הַכְּמוּתִי הוּא כְּמוֹכֵן עֶקֶר. הוּא שֶׁסִּיעַ לְכַפּוֹת אֶת הַגִּלְגָּל כִּי יִהְיֶה.
אֲבָל בְּכָל הַפְּרָשָׁה הַצִּרְפִּיתִית הַזֹּאת, חוּץ מִן הַחֶמֶר, יֵשׁ גַּם נֶפֶךְ שֶׁל סִגְנוֹן, שֶׁל אֶפֶן...
לֹא שָׁאֵלָה שֶׁל מָה בְּלִבְדָּה. גַּם שָׁאֵלָה שֶׁל אֵיךְ.

כֵּן, גַּם אֵת זֹאת לוֹ נֶצֶן נָא בְּשׁוּלִים
כִּיסוּד שָׁאֵין לְהַבְדִּילוֹ וּלְהַפְרִידוֹ,
אִף כִּי דָּבָר שֶׁבָּח לְצִרְפֶּת עַל טַעַם־נְצוּרָה הוּא בְּבַחֲיִנַת יְבוּא שֶׁל תֵּבֶן לְעַפְרִים
וּבְבַחֲיִנַת אֵימְפוֹרְט שֶׁל יֵין לְבוֹרְדוֹ.

השניגה כאן מבוססת על המתח הכפול הנוצר בשיר בין חריזה העברית הקלאסית השוררת בשורות א' וג' (שוליים – עפריים; חריזה המבוססת על תצורת הריבוי הזוגי הייחודית לעברית), ובין חריזת הלעז־עברית (להפרידו – בורדו) המתקיימת בשורות ב' וד', כמו גם בין הביטוי המדרשי הקלאסי ('הכנסת תבן לעפריים') ובין המודרניות האירופית בת העולם הגדול הנודפת מהפראזה 'אימפורט של יין לבורדו'. תועפות של לעז ושעשועים

56 אלתרמן, הטור השביעי, 1, 18.1.1957, עמ' 14.

57 אליטרציה – לשון נופל על לשון.

58 דומה שבפרספקטיבה היסטורית הצדק והאומץ הציבורי היו כאן עם ליבוביץ ולא עם אלתרמן, וה'תהליך המצער' שבכותרת חל יותר על המשורר מאשר על נשוא השיר.

59 אלתרמן, הטור השביעי, 1, 15.2.1957, עמ' 18.

לשונים ופרוודיים המבוססים על השימוש בלעז הם מהמאפיינים המרכזיים של המודוס השניתי בשירתו העיתונאית של אלתרמן.⁶⁰

ב-14 ביולי 1958 התחוללה בעיראק הפיכה צבאית אלימה בראשות הקצין עבד אל-כרים קאסם וקבוצת 'הקצינים החופשיים', ששמה קץ למלוכה ההאשמית והכריזה על עיראק כעל רפובליקה. המלך הצעיר פייסל, דודו ויורש העצר עבד אל-אילה וראש הממשלה הפרו-מערבי נורי אל-סעיד הוצאו כולם להורג. גווייתו של אל-אילה נלקחה מארמון המלוכה בידי המון בלתי נשלט, הושחתה בצורה נוראה, נגררה ברחובות ולבסוף נתלתה מחוץ למשרד ההגנה בבגדד. גורל דומה בא על גופתו של אל-סעיד. אלתרמן, עם כל הסימפטיה העקרונית שלו לעקירתו של משטר מלוכני אבסלוטיסטי שכונן על ידי הבריטים ולהחלפתו במשטר רפובליקני, מתייחס להפיכה הזאת בסקפטיות עמוקה. הרוח הסקפטית המפוכחת, המרירה משהו, מוצאת קנקן הולם, 'טבעי', במודוס האירוני, המוכנס לתוך מערך הטיעון הדייוני:

הבְּסְטִילִיּוֹת נוֹפְלוֹת בְּעָרְב... מֶה נִפְלָא!
אִךְ יֵשׁ קוֹץ מְסִים בְּאַלְיָה שֶׁהֶרְאִינוּ:
כָּל בְּסְטִילִיָּה עֶרְבִית שִׁכְזָאת, בְּנִפְלָה,
מִטְרָתָה הָרִאשִׁית הִיא – לִפְלָעַל רֹאשִׁנוּ!

וְלֵכֵן אִם תִּשׁוּבָה מִנַּפְשֵׁנוּ נִדְרָשׁ:
'עַל תְּנוּעַת הַפְּרוֹגֶרֶס הָעֶרְבִי אֵיךְ תִּגִּבִּי?'
לִי נִדְאָג, קִדָּם כָּל, לְהִגֵּן עַל הָרֹאשׁ –
אֵין סֶפֶק כִּי זֶה אֶפֶן תְּגוּבָה פְּרוֹגֶרְסִיבִי.

זוֹ תְּגוּבָה הַכֶּרְחִית־רֹאשׁוֹנָה לְעֵתִים.
זוֹ תְּגוּבָה אֲשֶׁר רַק לְאַחֲרֶיהָ – נוֹכְלָה
לְהִרְשׁוֹת לְעֶצְמָנוּ אֶת כָּל הַלְבָטִים
מִיֵּל תַּחֲתִית הַמְזֻרָח הַכּוֹבֵשָׁה נְתִיבָה לָהּ...

רַק אַחֲרֶיהָ נוֹכְלָה (אֶחָד הַמַּמְעִיט
וְאֶחָד הַמַּרְבֶּה) לְשׁוֹחֵחַ אֶפְלוּ
עַל פְּרוֹזֵי חִבּוּרֵת 'הַפְּעָלָה הַשְּׁמִית'⁶¹
שֶׁאֵינָהּ חֶסֶת הַגִּיּוֹן... לֹא, חֲלִילָה...

60 ראו מאמרי "לאור אפלטון הימים": המודוס השניתי-סטירי בשירתו העיתונאית של נתן אלתרמן, **עיונים בתקומת ישראל**, 21 (2011), עמ' 38-79.

61 הפעולה השמית היתה תנועה רעיונית שדגלה בהשתלבות מדינית של מדינת ישראל עם שכנותיה הערביות. התנועה, שהוקמה בשנת 1956 על ידי אורי אבנרי, נתן ילין-מור, בועז עברון ואחרים, דגלה בהקמת פדרציה ישראלית-ערבית במזרח התיכון.

לא וְלֹא... אֶךְ שָׁעָה שְׁפָרוּזָה הַנִּלְבָּב
(בְּעוֹד חָרֵב עָרֵב עַל רֹאשָׁה מִתְהַפֶּכֶת)
מִדְקָלָם: 'נִשְׁתַּלֵּב בְּעַמִּי הַמֶּרְחָב',
הִיא בְּכָל זֹאת – יִסְלַח לָנוּ אֵל – מִגִּחְכָּת...
הִיא נִרְאִית – אֵל יִסְלַח – נִלְעָגָה בְּמִקְצָת
לֹא מִפְּנֵי שְׁאִין יִצָּר־שְׁלוֹב בְּלִבָּנוּ.
הִיא נִרְאִית נִלְעָגָה, רַק מִפְּנֵי שֶׁהִצֵּד
הַעֲרָבִי מִתְפַּנֵּן בֵּין שְׁנֵי וְלֹשְׁלִבָּנוּ...⁶²

ב־1 באפריל 1959 הושמעו בקול ישראל שלוש ססמאות של יחידות מילואים שנקראו להתגייס: 'להקת אמנים', 'ארשת חשיבות' ו'ברווזי מים'. השידור, שהיה חלק מתרגיל של צה"ל, גרם לבהלה גדולה בציבור, ולסערת רוחות בארץ, במדינות ערב ובכל רחבי העולם. הכנסת מינתה ועדת חקירה לבדיקת הפרשה, שזכתה לכינוי 'ליל הברווזים'. האופוזיציה הגישה הצעות אי-אמון. בשיר 'שִׁדּוֹר הַהֲתִיצְבוֹת'⁶³ מנהל אלתרמן ויכוח עם אותם גורמים באופוזיציה שעטו על תרגיל הגיוס הכושל ושאלו לפטר ודרשו מיצוי הדין עד הסוף. הביקורת שלו לובשת צורה של מונולוג דרמטי-קומי המופנה מהאב ניסים, שהוקפץ לשווא למילואים, לבנו מושיקו-אברמיקו. האב ניסים מוצג כדמות קומית שקריאת המילואים מכניסה אותו לתזזית של פעילות קדחתנית:

שִׁמְעֵ, אֲבִרְמִיקוּ, כְּאִשֶּׁר שִׁדְּרוּ אֶת זֶה מָה שְׁקוֹרָאִים גִּיּוֹס־הַפֶּתַע,
קִפְצָתִי לֹא נִבְהַלְתִּי רַק הִתְנַחֲלִיתִי חִישׁ לְתַחֵב אֶת הַחוֹתְלוֹת־הַפֶּטָס וְהַחֲקִי אֶל הַשֶּׁק,
בִּיד אַחַת אֶרְזִיתִי, בְּשֵׁנִיָּה חִפְשָׁתִי, וּבְקוֹל שְׁאֲגָתִי: 'הַשְּׁמִיכָה הַשֶּׁלֶף לִי אֲבִרְמִיקוּ, תֵּן אֶת
הַתְרָמִיל,
הַב הַבְּרָטָה
כִּי כִּבְר עָלִי לְהִיּוֹת בְּשִׁטָּח וּבְקִטְעֵ!'

כאשר מתברר 'שִׁזָּה תִּרְגִּיל קָטָן בְּלִבְדּ וְלֹא אוֹתִי בְּכָלֵל קוֹרָאִים וְלֹא הָיָה וְלֹא נִבְרָא', נשאר ניסים 'כְּמוֹ סִיר־נְפוּחִת־וְנוֹשֵׁף אֲשֶׁר לָבְנוּ אוֹתוֹ בְּאֵשׁ וּמִן הָאֵשׁ יֵשֶׁר לְמַיִם' (המוטיב הקומי הקלאסי של רוב מהומה על לא מאומה). בעוד המונולוג הדרמטי מהווה פעמים רבות כלי לחשיפת ערוותו של המונולוגיסט עצמו, כאן הדברים שונים. ניסים, שאינו אלא שופר לקולו הממסדי של אלתרמן עצמו, מעין בובה המופעלת בידי הפיתום, אינו 'קונה' את זעקת האופוזיציה והוא גוער בבנו הקטן הצוחק לאביו שהרוח ניטלה ממפרשי גבורתו:

⁶² 'עָרֵב בְּמִהְפָּכֹת', הַטוֹר הַשְּׂבִיעִי, 1, 25.7.1958, עמ' 73.

⁶³ שם, 10.4.1959, עמ' 105.

איני יודע, אברמיקו, מה דעתך במדיניות ואם אתה בכלל בר־דעת –
אך אם אתה חושב שתהפוך לה את צה"ל לכלי־משחק כדי לרקוד סביבו כפרא בל־
יבוש

וכדי לצבור הון פוליטי בענן, אני גוזר עליך: אף לא צעד!
גדולים ממך עקשו עוסקים בזה לשוא, תוציא זאת, אברמיקו, מן הראש.⁶⁴

בשיר 'מסדר בני־ברית ומהו בכל־זאת ההבדל?', שכבר הוזכר לעיל, מתייחס אלתרמן לדרישת
הארגון 'פי תבין ישראל למלאכתו בלי רגשי עליונות חלילה./ כי אחת התכלית, פה או שם,
ונסיקה הוית הלאם/ בכל נכס ובכל מעשה, אם במיצ'יגן או בגליל הוא'. כותב אלתרמן:

ולכן אם בני ברית טוענים לשויון ערכים ותכנים
של תפוצות ותחית־ישראל, אל נשים אל אירוניה נעקץ.

אבל אלתרמן עצמו לא עומד בסטנדרט שהוא מציב. כך למשל הוא פותח:

השלום לבני־ברית. השלום למסדר בן־מאה ויותר.⁶⁵
מטוסי הסילון לשדה־לוד הביאוהו ביצה וביצט.
ונדמה כמעט־רגע כאילו הגיע הוא ככה הישר
ממקורו במאה היוד־טית
למדינת ישראל בתשי"ט.

כה הישר. בלי תחנות ושלבים.
בלי תולדות־ציונות באמצע.
בלי ביל"ו, בלי בזל, בלי
תורות־שוא. על אפן בעצם.

לא נדון על דעות ותפיסות,
רק נאמר: המסדר עז ורב הוא.
הגולה היא דגלו ובסיסו,
ואיתן על בסיסו נצב הוא.

יסודי שאלות של קיום לאומי לא עקוף יעקוף.
אבל גם לקטנות לא יבוז. הוא לוחם, כמקדם, באנטי־
סמיטיות לכל גלוייו. למן תחום מועדון הגולה
ועד צל אפליה בהוטל
או בנהו־הרחצה האטלנטי.

64 אלתרמן כבר השתמש בעבר בצמד החביב (שימוש שיש בו לא מעט התנשאות עדתית אופיינית)
על מנת להעביר את מסריו הפטריטיים־ממסדיים בשיר 'ספורו של נסים שושנת יעקב על יום־
העצמאות העשירי', ראו: הטור השביעי, ב, 2.5.1958, עמ' 7.

65 המסדר נוסד בניו יורק ב־1843.

חֲבֵרִים בּוֹ, מִיָּם עַד יָם,
כְּמַחְצִית הַמִּילִיּוֹן. כְּצֹת
הַיָּשׁוּב הַיְּהוּדִי שֶׁהָיָה
לְמִדְיַת יִשְׂרָאֵל מִחֻצָּת...⁶⁶

אין פה בית שאינו מטיף עוד טיפה לקובעת הרעל האירוני שבו משקה אלתרמן את הארגון (דומה שעיקר הרעל האירוני מתרכז בבית השלישי [הגולֶה היא דָּגְלוֹ וּבְסִיסוֹ, / וְאֵיִתָּן עַל בְּסִיסוֹ נֶצֶב הוֹאִי], אך גם שלוש הנקודות רבות המשמעות שבהן מסתיים הבית החמישי נטענות במטען לא קטן של אירוניה מרירה). מבחינה זו מצטרף השיר לשלל הלא קטן של שירים שכתב אלתרמן על יהדות ארצות הברית השבעה והמבוססת (שאינה מעלה על דעתה, גם אם היא ציונית באידאולוגיה שלה, לעלות לארץ) – שירים שכולם, ללא יוצא מן הכלל, מבטאים טינה עיקשת ומרירה, לגלוג ואף מוטיבים אנטישמיים נסתרים.

לוגוס

עם כל חשיבותם של האתוס, הפתוס והשנינה ברטוריקת השכנוע הרציונלי, אין הם אלא בגדר כינור שני למרכיב המרכזי ברטוריקה זו – הוא הלוגוס, כלומר בניית מערכת טיעון משכנעת. במונח מערכת טיעון אני מכוון לשלשלת של טענות הקשורות זו לזו ביחסים של ביסוס, נביעה, הפרכה, הסכמה אסטרטגית ואישוש. עיקר מניינו ובניינו של השיר הדיוני האלתרמני יוקדש לבניית טיעון כזה.

טיעון מוגדר בדרך כלל כטענה או תזה בצירוף הנמקה. בספרו *The Uses of Argument*,⁶⁶ שהוא ללא ספק הספר המרכזי בשיח על התאוריה של הטיעון במאה ה-20, מחלק סטיבן טולמין את ההנמקה ל-*data*, כלומר מערכת העובדות המהווה את בסיס הטענה, ול-*warrants*, כלומר כללי ההיקש או הגזירה המאפשרים את המעבר מהבסיס לטענה. מלבד הטענה, הבסיס וכלל ההיקש מונה טולמין בטיעון את האלמנטים של הפרכה-סיוג וכן אישוש של כלל ההיקש. במסגרת ההפרכה של טיעוני נגד יכולה לבוא הסכמה אסטרטגית עם חלק מטענות היריב. אלתרמן מרבה להשתמש בהסכמה אסטרטגית כחלק מהמקטיקה הטיעונית שלו. ההסכמה האסטרטגית מחזקת את מעמדו האתי של הדובר בהציגה אותו כאדם שקול והגון, שהוויכוח שלו עם יריבו אינו מעוור את עיניו מראות את הנקודות התקפות במערך טיעונו של היריב. נוסף על כך ההסכמה האסטרטגית משקפת את רוחה של הדיוניות הפרלמנטרית הקלאסית, שבסיס רחב של הסכמה – הבא לידי ביטוי בהנחות יסוד משותפות ובמטרות משותפות – הוא קריטי לפעולתה התקינה. שלטה ודגלה של ההסכמה האסטרטגית הם מילות חיבור כמו 'אך', 'אבל', 'אולם', 'עם זאת', 'על אף זאת',

Stephen Toulmin, *The Uses of Argument*, Cambridge University Press, Cambridge, 66
UK, New York 1958

‘חרף’ וכול, המציינות את נקודת המגוז שבה ההסכמה האסטרטגית נעלמת ומתחלפת בחוסר הסכמה ובהפרכה. המודל של טולמין, המהווה הרחבה ועידון של מודל הסילוגים של אריסטו, יכול לשמש ככלי יעיל בניתוח הטיעון האלתרמני כפי שהוא בא לידי ביטוי במודוס הדיוני בשירתו.

אלתרמן הוא טוען ציבורי (על משקל טוען רבני) מיומן למדי. שיריו הדיוניים יוצרים לעתים קרובות משור מורכב ומפותל של טענות וטיעונים. על מנת לזרוק אור על המשור הבה ננתח לעומק שיר אחד מרכזי, חשוב, בקורפוס השירים הדיוניים של אלתרמן.

השיר ‘מְהוּמָוֹת נֶצֶחַ’⁶⁷ נכתב בעקבות הפגנות אחד במאי של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק”י) בנצרת בשנת 1958. במהלך פיזורן האלים של ההפגנות עצרו כוחות הביטחון עשרות אנשים, ביניהם נשים. מפגינים רבים נפצעו, חלקם נזקקו לטיפול רפואי. המשטרה ביצעה מעצרים גם ביישובים ערביים נוספים בגליל בהם נערכו עצרות אחד במאי מטעם מק”י. המעצרים נמשכו ימים רבים גם אחרי אחד במאי. בין העצורים היו שנעצרו לפי צווים מנהליים, מורשת חוקי החירום משנת 1945 שמדינת ישראל ירשה מהמנדט הבריטי. העצורים הועמדו למשפט, חלקם בפני בתי משפט אזרחיים ואחרים בפני בתי דין צבאיים. עם העצורים נמנה גם ילד בן 12. על רבים מהם נגזרו עונשי מאסר ארוכים. עצורים אחרים הוגלו אל מחוץ ליישובי מגוריהם לתקופות של שלושה חודשים, חצי שנה ויותר.⁶⁸

השיר מכיל 14 בתים בני ארבע שורות כל אחד. נפרוש את הטענות בכל אחד מהבתים. במילים מודגשות בקו נציין את תפקידה של הטענה במערכת הטיעון (ביסוס, הפרכה, הסכמה אסטרטגית, טענת נגד, נביעה, כלל היקש, אישוש). בסוג אות שונה נציין טענות או טיעונים נגדיים שהטקסט מפריך (פעמים רבות באמצעות הסכמה אסטרטגית, שמשמעותה קבלה חלקית של תקפות טענת הנגד בד בבד עם החרגת המקרה הנדון מטווח החלות של טענה זו). יש לציין שחלק מהטענות הן טענות משתמעות או מובלעות שאינן מופיעות במפורש בטקסט; אלה הן מעין טענות פאנטום, חלקן חשובות מאוד, המרחפות, נרמזות, מסביב לגוף הטקסט, אם כחלק ממערכת טיעון יריבה עמה הטקסט מתווכח, ואם כחלק ממערך הטיעון עצמו.

בית 1

טענה א – ‘הַסֵּדֶר הוֹשֵׁב עַל כֵּנוֹ’.

טענה ב – ‘וְכַעַת לֹא [כְּלוּמָר כַּעַת רָאוּי כִּי] יָקוּם הָאֲזִיחַ הַיְּהוּדִי / וְיָקוּם הַשּׁוֹטֵר הַיְּהוּדִי, לְשֵׂאל אֶת תּוֹפְשֵׁי-הַהֶגֶה: / הָאֵמָנָם רַק אוֹתָם מַפְגִּינִים-עַרְבִיִּים, שֶׁחֲרָפוּ וְסָקְלוּ, יִתְּנוּ דִין / עַל מַלְחָמָת הָרָחוּב שֶׁרָאִינוּ מִנְּגֶד?’

67 אלתרמן, **הטור השביעי**, ב, 9.5.1958, עמ’ 367.

68 על המהומות ראו רשימתו של יוסף אלגזי ‘הפגנות ה-1 במאי 1958’, שנכתבה במלאות 50 שנה להפגנות ופורסמה בבלוג שלו **מיומנו של תבוסתן** (http://www.defeatist-diary.com/index.asp?p-memoriesOld_1may58).

בית 2

טענה ג – (טענת נגד מובלעת) הערבים הם היחידים האשמים.
טענה ד – הפרכה של טענה ג: 'לא! אותו ערבי אלמוני שקלל ורגם בחמת־חרוק־שן/ והכה והכה ונגרר למכונית־השטור הנסקלת, הוא בעצם, על צד האמת, היחיד שאיננו אשם/ באותה מערבולת חמות -/ אף כי הוא היושב בכלא'. כלומר, במילים אחרות, הערבים אינם אשמים בעוד כל שאר המערבים אשמים.

בית 3

טענה ה – 'עוד נמשכת אי־שם הרגעת מהומות האחד־במאי/ כמאתים אדם עצורים. חפזים ומצוד. עוד לוחש הרמץ'.
טענה ו – (טענת נגד): 'המהומה – פרי שסוי קומוניסטי'.
טענה ז – הפרכה של טענה ו: הסכמה אסטרטגית (חלקית) עם ו: 'נכון. השסוי הוא במאי/ אך המרי, המחאה, הקללה – לא היו ראווה מבקמת...!'

בית 4

טענה ח – הפרכה נוספת של טענה ו: הסכמה אסטרטגית עם ו: נכון, אבל מומחי הטיפול במיעוט הערבי גם להם יש חלק במהומה (טענה המובלעת בשלוש השאלות הרטוריות: 'האמנם רק שסוי וחסל? סוף פסוק ונדעתנו נחה?/ האמנם אין חובה על ממחינו, ממחי הטפול במעוט־הערבי/ להוכיח שאין המה צד/ באותה מערבולת צפויה ומכרחת?')
בתיאור המערבולת מובלעת למעשה טענה נוספת, **טענה ט** – המערבולת היתה צפויה והכרחית. טענה זו מהווה ביסוס לטענה ח, כלומר בית 4 מבליע בתוכו מערכת טיעון (טענה וביסוס, אם כי הביסוס בא דרך מערכת תואר השם).

בית 5

טענה י – ביסוס של טענה ט (שהיא הביסוס של טענה ח): קדמו למערבולת 'שנים של שגרה וגריסת־מסכמות בשאלת המעוט הערבי במדינה, שנים של שיטה שקפאה על שמרים, של יעוץ יחיד־קו ויחיד־דרך'.

את שתי השורות האחרונות של בית 5 ניתן להצרין כך:

טענה יא – והדבר חמור במיוחד, שכן:

טענה יב – ביסוס לטענה יא: שאלת המיעוט הערבי במדינה היא 'שאלה אשר אין כמותה עשויה לנסות בחד־צפרנה ושנה/ את תוכו־וּבְרו־שָׁל הָעָם וְצִדְקַת תּוֹלְדוֹתָיו הַנִּגְזֶרֶת'.

בית 6 (מהווה חזרה וחזוק על בית 5; הדבר מצביע על חשיבות הטענות המופיעות בבתים אלה)

טענה יג – (וריאציה על טענה י) קדמו למערבולת 'שנים של דשדוש ללא יצר פריצה אל מחוץ להרגל וצרות־משעוליו'.

טענה יד – (וריאציה על טענה יא) והדבר חמור במיוחד, שכן:
טענה טו – (וריאציה על טענה יב) ביסוס לטענה יד – זו 'שאלה שהיתה צריכה להעיד [...] על יתרון מנהגו של שלטון יהודי לעצמת מנהגו של עולם'.
טענה טז – ביסוס לטענה טו – 'כי לך יעדוה' (מוחדרת לתוך טענה טו).
טענה יז – ביסוס נוסף לטענה יד: הדבר (כלומר שנות הדשדוש ללא יצר פריצה בשאלת המיעוט הערבי) הוא חמור במיוחד, שכן זו 'שאלה אשר אין פמותה משועה לדמיון ותנופה ושאר רוח'.

בית 5 ובית 6 מהווים את מרכזו המהותי של השיר, ואכן בהם מופיעה טענה מוסרית רדיקלית ועקרונית היורדת לשורשי הקיום הציוני במדינת ישראל.
 בתים 7, 8, 9 ו-10 מוקדשים להסכמה אסטרטגית ולהפרכה של שתי טענות נגד מרכזיות כנגד 'פיפות הנפש' הבאה לידי ביטוי כביכול בשיר.

בית 7 ניתן להצרנה כך:
טענה יח – הסכמה אסטרטגית עם הטענה כי 'יש בלב ערבני מדינת ישראל/ גחלים שלא שום "שאר רוח" יפגי את חמן שמטבע'.
טענה יט – ביסוס לטענה יח: כי 'יש מכות זכרונה של תבוסה, יש מכות שלטון זר ומכות עיר נחל/ שהיו לזולת לנחלה/ מכוות אותן 'לא השקיעו [...] שום פתוח ונשפע'.

בית 8 ניתן להצרנה כך:
טענה כ – הסכמה אסטרטגית עם הטענה כי 'יש סגים וכבלים של הכרח וחובה' שאין 'לסלקם במח יד'.
טענה כא – ביסוס לטענה כ: כי הם 'יתדות פטחון יסודי'.
טענה כב – מבוססת על/נובעת מטענה כא – ולכן מי שמבקש לסלקם 'דורש טוב הוא ולא לטובה'.
טענה כג – כלל היקש: הכופר בשמירה שבה הוא בוטח עושה דבר בעייתי מבחינה מוסרית (מנוסח בצורה אירונית: 'ואשרי הכול וכופר בשמירה אשר בה הוא בוטח...' מובלעת פה הטענה שיש אכן כאלה הכופרים בשמירה שבה הם בוטחים).

בית 9
טענה כד – אישוש לטענה כג (כלל ההיקש) באמצעות דוגמה וירטואלית: 'אם אפילו יחלט על בטול הממשל הצבאי' עדיין יהיה זה קשה מאוד לתבוע 'חפש תנועה לערבים במושבות היהודים', קשה עד כדי כך שלא ברור 'מי יהיו/ ויאמר "אנכי אחראי" ... אחראי לא בפה כי בפעל'.⁶⁹

69 מעניין שבשיר העקרוני הזה, שבו מתייצב אלתרמן במלוא כובד משקלו להגנת זכויות המיעוט הערבי בארץ, מובעת עמדה מפורשת כמעט נגד ביטול הממשל הצבאי. זוהי עדות נוספת למיקומו המרכזי של הפריימט הביטחוני-לאומי במחשבתו של אלתרמן.

בית 10

טענה כה – הפרכה של טענות יח וכל מערכות הטיעון התומכות בהן: 'אבל מה שאפ'שר ל'שנות, וְהַכֶּרַח לְשָׁנוֹת [...] / גם בְּנֶהֱל וגם בְּגִישָׁה (על פִּלְלָה וּפְרִטָּה גם יחד) / גם בְּכָל מְשֻׁנֵּנוּ מֵאֵז בְּשֹׁאֲלָה הַצּוֹרֶכֶת הַזֹּאת, / הוא כֹּה רַב עַד כִּי'.
טענה כו – נובעת מטענה כה: 'כָּל הַשְׁהִיָּה הִיא חֲטָאת שְׂאִינָנָה נִסְלַחַת'.

בית 11

טענה כז – 'מה שִׁישׁ לְשָׁנוֹת הוא יסוד הגִּישָׁה' הקיימת,
טענה כח – ביסוס לטענה כז: כי היא 'זֹרֶעֶת יוֹם-יָוֵם / הַשְּׁפָלָה וּבִזּוּי וּמְרוֹרִים' ו'מְעִירָה וּמְלִבָּה בְּכַמְפוּח / אֵת גִּחְלֵי הַטִּינָה הַטִּבְעִית. פֶּן חֲלִילָה תִּחְלַשׁ וְתִדָּם / וְתִקְוָה בְּמִקְצֵת עִם הַזְּמַן בְּלִי עֲלוֹת וְחֻדְשׁוֹת לְטַפּוּחַ'.⁷⁰

בית 12

טענה כט – (וריאציה על טענה כז) 'מה שִׁישׁ לְשָׁנוֹת הוא הַקּוֹ, כָּל הַקּוֹ (זֶה מְשֻׁג מְעַרְפֵּל / אֵךְ מֵאֵד מְחֻשִּׁי), כָּל הַקּוֹ',
טענה ל – ביסוס לטענה כט (וריאציה על טענה כח): כי הוא 'הוֹפֵךְ זֶה שְׁנִים עֲשָׂרָה / אֵת צִבּוֹר הָעֲרָבִים בְּמִדְיָנָה לְצִבּוֹר מְנָדָה וּמְשַׁפֵּל, / מְנָדָה וְנִרְדָּף!'
טענה לא – נובעת מטענה ל: (יש סיבה טובה להניח כי) המהומות 'שִׁפְרָצוּ בְּנִצְרַת הֵן מְרִיז וְקוֹלוֹ' של ציבור זה (חסר כלל ההיקש המשתמע: ציבור מנודה ונרדף עתיד במוקדם או במאוחר למרוד).

בית 13

טענה לב – (וריאציה על טענה ו) הסכמה אסטרטגית עם הטענה כי השיסוי הקומוניסטי עורר את המהומות.
טענה לג – הפרכה של טענה לב: 'אֵךְ מְרַגֵּעַ קוֹמוֹ עַל עֲמִדוֹ / לֹא הִיְתָה חֲמַתוֹ חֲמַת שְׂוֹא', כלומר חמתו היתה מוצדקת.
טענה לד – 'אֲנִיחָנוּ גְּרַמְנוּ לָכֶךָ שֶׁהֲצַדֵּק הָיָה עֲמִדוֹ' (מבוססת על טענה י וטענה יג).
טענה לה – 'הֲצַדֵּק יְהִיָּה עֲמִדוֹ עַד לְבֹא הַתְּמוּרָה הַמִּיֻּחֶלֶת' (כנ"ל).

בית 14

טענה לו – 'זֶהוּ לִקַּח נִצְרָת' (כלומר שהצדק הוא עם המיעוט הערבי).
טענה לז – טענה משתמעת נגד טענה לט: חוקות עם ועם אינן חלות עלינו.
טענה לח – הפרכה של טענה לז: 'חֲקוֹת עִם-נָעִם גַּם עֲלֵינוּ חֲלוֹת' (ההדגשה היא פה על 'גם'; אין אנו יוצאים מן הכלל פה).

70 שימו לב לאלמנט השניוני המושתל בדיון ומבוסס על השימוש האירוני המריר במילים: 'פן חלילה'.

טענה לט – כלל היקש: 'מעוט מדפא וצודק [...]/ הוא מעוט ההופך את הרב לצבור של קסדות ואלות'.

טענה מ – משתמעת מטענה לט ומכלל השיר המבסס את הטענה כי הציבור הערבי בישראל הוא ציבור מדוכא וצודק: הרוב היהודי בישראל הוא 'צבור של קסדות ואלות' (הטענה גם מתרמזת מהטענה הבאה, טענה מא).

טענה מא – 'לו נסיר [כלומר מן הראוי שנסיר] בעוד-עת את סמן-ההפך הלזה [כלומר, הקסדות והאלות] מעלינו' (בדומה לטענה ב בפתיחת השיר [לו יקום האזרח היהודי ויקום השומר היהודי]), הטענה המסיימת את השיר מנוסחת בצורת 'פעולת דיבור' [speech act]⁷¹ של איחול, המסווה למעשה קביעה מוסרית תוך כדי הטענתה במטען רגשי).

ניתוח העומק הלוגי חושף את מורכבותה הבלתי מבוטלת של אמנות הטיעון האלתרמנית, את מיומנותו בשימוש באלמנטים ובפרוצדורות הבסיסיות של מערך הטיעון. דוגמאות נוספות למורכבות ולמיומנות זו ניתן למצוא בכל רחבי קורפוס השירה הדיונית של אלתרמן.

בין ועידת פועלים לרקטה

שירתו הפוליטית-אקטואליסטית של אלתרמן בשנות החמישים הן בערוץ העיתונאי שלה ('הטור השביעי') והן בערוץ הקנוני-לירי-היסטוריוסופי שלה ('עיר היונה') זכתה למהלומות ביקורתיות כבדות הן מימין והן משמאל. ברוך קורצווייל כינה את אלתרמן 'פייטן המפלגה השלטת וההסתדרות', וכתב כי '[אורי צבי] גרינברג הוא הליריקן העברי היחיד ההופך במשב רוחו הגאונית את האקטואליות האפורה לשירה', ואילו 'הפזמון האלתרמני, על אף סגולותיו הרבות, אינו עומד תמיד במבחן הזמן'.⁷²

לדידו של מנחם פרי החרוזים הפטריטיים של 'הטור השביעי' כלל אינם שירה: 'טלו משירי הטור השביעי את ההתנגנות והחריזה, ומה יישאר? [...] יישארו בידינו בדרך-כלל פובליציסטיקה נעדרת חריפות, קצת ססמאות, ניסוחים לרחשי-לבו של הכלל, וקצת ביקורת (לא יותר מוועדת הביקורת של מפא"י). די להשוות אותם לפזמוניו הסאטיריים של חנוך לוין כדי לראות את ההבדלים בדרכי האמירה, בתכניה, ובמקוריותה'.⁷³

במכתבו הידוע לאלתרמן לרגל מלאת לו יובל שנים מתייחס בן-גוריון בעקיפין לביקורת על שירתו העיתונאית של אלתרמן תוך כדי שהוא קובע שביקורת זו אינה תקפה לגבי

71 על תאוריית ה-speech act ראו: J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford 1962; John Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, UK 1969.

72 ברוך קורצווייל, *בין חזון לבין האבסורדי*, שוקן, ירושלים ותל אביב 1966, עמ' 182, 200.

73 מנחם פרי, 'סחרחר כשגיא בין מלים: על שירי נתן אלתרמן', *אתר הספרייה החדשה*, 'טור אישי', http://www.newlibrary.co.il/page_671: 12.4.2010.

המשורר: 'אתה הזמת את הדעה שספרות טהורה ושירה זכה אינן בנוות לווייה של מאורעות היום, וכי ספרות ושירה העוסקות בעניינים שוטפים, אינן אלא פובליציסטיקה, או מה שגרוע יותר – ז'ורנליסטיקה בחרוזים'.⁷⁴

הגדיל לעשות דן מירון שבפרק השישי של מסתו הגדולה 'מיוצרים ובונים לבני בלי בית' ערך מתקפה חזיתית ממוקדת כנגד שירתו הפוליטית של אלתרמן בשנות החמישים, בעיקר זו שנכתבה ב'טור השביעי'. זהו איל ברזל ביקורתי יעיל והרסני המקעקע את מצודת שירתו העיתונאית המאוחרת של אלתרמן לבנה אחר לבנה ולא משאיר אחריו שריד ופליט. אלתרמן של שנות החמישים מופיע במסה זו כיוצר המרכזי בקבוצה של סופרים שביחסם המתבטל והכנוע למנהיג המפלגה השלטת והמדינה דוד בן-גוריון מובילים את הספרות העברית מדחי אל דחי. כותב מירון:

בכוונה לא השתמשתי במונח 'דו-שיח'; שכן השיח שאליו אני מכוון היה בעיקרו חד-שיח המופנה מן הסופר אל השליט ולא להיפך; חד-שיח שהפגין את שפל המדרגה שאליה הגיעה הספרות במהלכה מימי ביאליק ועד לימיו של נתן אלתרמן [...] העצמאות והסמכות של הספרות העברית כמוסד לאומי אוטונומי נחלפו עתה, בכניעות ובהתבטלות שמצאו את ביטוין האופייני והפאתיטי ביחסם של סופרים רבים אל דמותו של דוד בן-גוריון. [...] אבל יראת-כבוד כנה ומוצדקת זו עדיין לא הפכה את בן-גוריון לבן-שיח אפשרי. היא רק העמידה את הספרות במצב מוזר ואומלל. מחד-גיסא לא היה בכוחה שלא ליטול חלק בהערכת בן-גוריון, ומאידך-גיסא לא עלה בידה להגיע אתו לקשר של ממש. חוסר הקשר כשלעצמו הגביר את ההערצה אך גם עשה אותה משפילה ואף אווילית. [...] אלתרמן לא מילא כאן אלא תפקיד של מארינוטה, שהמאניפולאטור הגדול משך בחוטיה (היו כמה מקרים נוספים, שבהם הפעילו חסידי בן-גוריון – ובעיקר משה דיין – את 'המשורר' בדרכי מאניפולאציה לטובת מנהיגם וכן לטובת עצמם). אותה שעה האמין באמת ובתמים, כשם שהאמינו רבים אחרים, שעם קריאת שירו בכנסת הגיעה הקריירה שלו לשיאה. [...] ניתן להעלות רשימה ארוכה של דברי חנופה, נמיכות-קומה ועליבות-נפש שאמרו וכתבו סופרים עבריים מכובדים על ואל בן-גוריון במשך שנות החמישים. בין שדימוהו לגיבורי התנ"ך ובין שהמשילוהו לגיבורי המיתוס והאגדה, בין שכינוהו 'עבד ישראל' ובין שהכתירוהו כ'שר משריו', מן המפגש הרוחני עמו, יצאו הסופרים תכופות מעוטי-דמות ומשולשלי-לשון, נמלצי-שפה ואווילי-דימוי; כאילו נשתכחה מהם במעמדו ולעומתו – חכמת המלים עצמה.⁷⁵

עיקר המחץ הביקורתי מגיע עם זאת לידי ביטוי בפסקה הבאה, שביחד עם הביטויים המופיעים לפניה ולאחריה, הופכת את הפרק כולו לאחת הקטילות המפוארות, המבריקות, האלגנטיות והאלימות ביותר שידעה ביקורת הספרות העברית מעודה:

74 מנחם דורמן, *בין המשורר למדינאי*, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשל"ב, עמ' 45.
75 דן מירון, 'מיוצרים ובונים לבני בלי בית', בתוך: הנ"ל, *אם לא תהיה ירושלים: הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי*, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1987, עמ' 56-60.

אבל הקריירה של אלתרמן קרבה לא לשיאה [עם הקראת שירו 'אחד הלילות' בכנסת] אלא לרגע-המפולת הקאטאסטרופאלית שלה. ובמפולת זו מילאה הליכת-השבי של המשורר אחרי המדינאי תפקיד מרכזי. המפולת מתמחשת ברורות בשירים שכתב אלתרמן על בן-גוריון בשנים 1953-1956: שירים כגון 'אזרח מדינת ישראל – דוד בן גוריון' ו'לדוד בן גוריון' – דוגמאות מובהקות לשירה המגושמת והתפלה, המשעממת והארכנית, שהחל אלתרמן כותב בשנות החמישים, בתוקף תפקידו כדבר האומה. אלו הן אודות טקסיות, מפותלות-תחביר, מאולצות-דימוי, צחיחות למשעי בחריזות, ולמרבית-הפלא אף לא מיומנות בשקילתן. כתב אותן לא המשורר החינני, הקל והרענן ביותר בשירת הדור, אלא משורר-חצר מסובל-בשר וכבד-נשימה, שהמילים והמשפטים מסתבכים בין ה'רגליים' של טוריו ובכל זאת הוא ממלא את חובתו כלפי השליט בכל עומס המצעד המצופה ממנו. 'אחד הלילות', השיר 'אדיר הביטוי', אליבא דבן-גוריון, לא היה אלא בשורה מדכדכת, אשר אילו הושם לב כראוי למשמעותה לא היו ההפתעה והאכזבה בעת הופעת ספר 'עיר היונה', שנה לאחר מכן, גדולות כל-כך. הכול – הטורים חסרי-החן, הארוכים לעייפה, המטאפוריקה היובשנית, הדיוניות המייגעת, חוסר ההברקה וההמצאה, הגראנדיוזיות הנבובה, שבדיבור בשם העתיד, כאילו ידע המשורר את אשר בפי העתיד ('בבוא היום...'), הנפילה בין פוזת הנביא לפוזת המורה להיסטוריה – הכול כבר עומד כאן בסימן השממון האינטלקטואלי והשידפון הפואטי של ה'אפוס', שהרס את אמינותו הפיוטית של אלתרמן למשך ימי דור.⁷⁶

אף שרוב המבקרים אינם משתמשים במונחים הז'אנריים העומדים ביסוד מאמר זה, דומה שמה שעומד בעיקר מאחורי הזעם, האכזבה והזלזול המתגלים בכתבתם היא השתלטותו ההדרגתית של המודוס הדיוני על חלקים הולכים וגדלים בשירתו העיתונאית של אלתרמן מאז קום המדינה. ואכן המודוס הדיוני הוא המודוס המשמים, האפרפר והיגע ביותר בקורפוס השירה העיתונאית של אלתרמן. דומה ששירי המודוס, על שורותיהם הארכניות-טרנניות, על כבדותם וסרבולם, מונחים למעצבה כפוחלצי ענק מתפוררים באיזה בית נכאת ספרותי מאובק, נטוש למחצה.⁷⁷

דומה שאין שיר המגלם בצורה טובה יותר את כל הרעות החולות שמנו המבקרים בשירת אלתרמן בשנות החמישים מאשר השיר 'יְעִידֶת פּוֹעָלִים'.⁷⁸

76 שם, עמ' 66.

77 אחת ממטרותיו של מאמר זה היא חילוץ שירים אלה מבית הנכאת הספרותי הזנוח שאליו התגלגלו וניעור האבק מעליהם. זאת לא מתוך רצון להגן על אלתרמן ויצירתו. יצירת אלתרמן, כמו כל יצירת אמנות, אינה זקוקה להגנה; היא זקוקה לביקורת. ואכן מאמר זה מנסה להציע קריאה ביקורתית קרובה בשירתו הדיונית-מאמרית של אלתרמן, קריאה המצביעה על חולשותיה אך בו בזמן חושפת את הערכים האסתטיים והמוסריים הטמונים בה.

78 אלתרמן, *הטור השביעי*, ב, 31.8.1956, עמ' 99.

‘ועידת פועלים’

בסוף אוגוסט 1956 נערכה ועידת מפא"י באולם הבימה בתל אביב (מושב הפתיחה נערך באולם גן רינה). היה זה אירוע רב משתתפים (כ-1,200 צירים שייצגו את למעלה מ-100,000 חברי מפלגה), תצוגת כוח של המפלגה השלטת שניהלה את המדינה ללא מצרים (למעשה רובם הגדול של המשק, הכלכלה והתשתיות היו בשליטתה הישירה או העקיפה) וקבעה בה כמעט כל דבר מגדול ועד קטן.

דבר, שופרה של המפלגה וההסתדרות, כיסה את הוועידה באדיקות והפציץ את קוראיו בכותרות ראשיות באותיות קידוש לבנה ובכתבות ארכניות. על שטיחי מלל עצומים הובאו דבריהם המלאים של בן-גוריון, אשכול, ספיר, אהרן בקר (ראש המחלקה לאיגוד מקצועי בהסתדרות), דב יוסף, מזכירי המפלגה, מזכיר המוסד לביקורת, אבל גם דבריהם של הצירים ד' זילברמן (שהביא את תאנייתם של הסוחרים הזעירים בתל אביב), חביב שרבאב (שהביא את לבטיו של המושב פטיש), י' ניצני (שפנה בקריאה לנוער היהודי בטורקיה לעלות לישראל), קלמן ביאלר ('האלם [בעקבות התפטרות שרת] רודפני'), חיים מורתי ('האם נהיה הפקר לתעלולי הפוהמ"ז?') וצייר ('צר לי מאוד שחבר מפלגה מכובד כגוברין יכול היה להרשות לעצמו להאשים את חברי משקי הספר בניהיליזם').⁷⁹ מלבד זאת בידר דבר את דעתם של קוראיו באנקדוטות משעשעות, מעין פכים קטנים המכונים עוללות.

באחת מהן הוא מלעלע בהתרגשות:

מעמד אדיר. הפגנת כוח פועלי מלוכד. האולם הפתוח והרחב של 'גן רינה' צר מלהכיל את נבחר המפלגה הגדולה בישראל. עשרות צלמים, מסריטים ועיתונאים בין השורות. הזרקורים מסנוורים את שולחן הנשיאות, עליו מסובים מייסדי התנועה וותיקיה. על הבמה ציר בורמה בישראל, נספחי העבודה של אמריקה ואנגליה, ראשי הסוכנות, סופרים, נציגי דת, ראש עיריית ת"א, ונציגי תנועות ההתיישבות על כל זרמיה.⁸⁰

בשנייה הוא מספר בהערצה: 'ענין מיוחד עוררה ברכתו של י. כסה לראש הממשלה לרגל חמישים שנות עלייתו ארצה. בן-גוריון מחה נמרצות, באמרו, כי למעשה מלאו 50 שנה ושני ימים לעלייתו, ואין הוא מוכן לוותר על שני ימי שבתו בארץ'.⁸¹ ובשלישית מדווח העיתון, באותה השתאות אנתרופולוגית-טולרנטית שבה מספרים על שימפנזה לבוש בטוקסידו האוכל עם סכין ומזלג ולוגם תה מכוס חרסינה, כי:

חידוש רב ענין שנתקבל בברכה ע"י הוועידה היה החלטת הנשיאות לאפשר ליוצאי מזרח ותימן לנהל גם הם את ישיבות הוועידה. ואמנם את ישיבת אחה"צ שלושם ניהל ש. אביזמר, מיוצאי תימן; מנחם כהן [...] מיוצאי המזרח, ניהל את ישיבת הערב אותו

79 דבר, 29.8.1956, עמ' 2; שם, 30.8.1956, עמ' 2; שם, 31.8.1956, עמ' 7.

80 שם, 27.8.1956, עמ' 4.

81 שם.

יום. רחל צברי, חברת הכנסת ומיוצאי תימן ניהלה את ישיבת אחר הצהרים אתמול. אברהם צ'יטאת [...] ניהל את הישיבה אמש. כולם מילאו את תפקידם בהצלחה לא פחות מיושבי ראש 'מקצועיים' אחרים.⁸²

במשך כמעט שבוע שלם נערכים דיונים ממושכים וישיבות ארוכות. מנהיגי המפלגה והמדינה, ובראשם ראש הממשלה ושר הביטחון, פורשים בנאומים ארוכים רוויי פתוס ועתירי חזון (ובמקרה של שר האוצר אשכול גם מגובים בנתונים, טבלאות, מספרים ואחוזים) את הישגי המפלגה (והם אכן רבים, מרשימים, מסחררים למעשה), את המעש האדיר, הבלתי נתפס כמעט, המשנה סדרי עם וארץ בתנופה ובנחרצות חסרות מעצור, מלבנים את הבעיות העיקריות והאתגרים המרכזיים בשדה הביטחון, הכלכלה וקליטת העלייה וקוראים לעקירת הנגעים והספיחים הממאירים שפשו במחנה.

בן-גוריון נושא נאום פרוגרמטי מקיף שבו הוא סוקר במשיכות מכחול רחבות את ההתפתחויות הדרמטיות האחרונות בהיסטוריה של התנועה, של המדינה, של העם ושל העולם, מזוהר מפני בהלה מצד אחד ושאננות מצד שני, עושה חשבון עם המפלגות הדתיות ומתפלמס⁸³ עם השומר הצעיר ואחדות העבודה.

'בוועידה זו', אומר בן-גוריון, 'עלינו להעריך מתוך ראייה נכוחה ונועזת האורות והצללים של חיינו ולהתוות הדרך הנאמנה שתוביל אותנו למחוז חפצנו ההיסטורי תוך כל החתחתים והמוקשים הזורעים על דרכנו הארוכה והקשה'; הוא ממשיך וטוען כי אף על פי ש'עם ישראל הוא בודד, [...] הרי ש"מפעלנו והמאור הרוחני והחברתי הזורח מתוכנו מקנה לנו ידידים בקרב עמים שונים', וקובע כי 'בכל החליפות והתמורות שחלו בארץ, בעם היהודי ובעולם – עומד איתן כשמש בשמים חזון-הגאולה אשר האיר לראשוני תנועתנו וליווה ממשיכיהם עד היום הזה – ויוסיף לשמש מצפן מכוון ומצפון מפעיל גם בימים יבואו – עד עת קץ. המטרה הנכספת עומדת קבועה בלבבנו, והיא: גאולה מלאה ושלמה, לאומית וחברתית, של העם היהודי בכוח עצמו מתוך זיקה לשאיפת הגאולה האוניברסלית של המין האנושי כולו'.⁸⁴

אשכול מחרה מחזיק אחריו, מציע בתבונה כי 'נביט [...] בעיניים פקוחות למציאות ואל נפן ליצר ההתחמקות. מעשה בת היענה אינו הולם אותנו', וקובע כי 'מתוך טעמים לאומיים ונימוקים של פטריוטיות כלל-יהודית וישראלית, ליווה העם בתפוצותיו את חלוציו לציון ואת המוני שבי ציון באמצעים כספיים עצומים. פנומן היסטורי זה הוא אחד מפלאי מהפכת התחיה ונסיה'.⁸⁵

82 שם, 30.8.1956, עמ' 2.

83 קשה שלא להבחין בהתענגותם של דבר ושל חברי המפלגה כל אימת שהמנהיג 'מתפלמס' עם מפלגות יריבות. בשירו 'לדוד בן-גוריון' (הטור השביעי, ה, 5.10.1956, עמ' 283) כותב אלתרמן: 'ראינו וודאי נוספה ונראה – כיצד מותקף הוא מכל צד – ולפעמים, לא אין זה שחוק.../ ראינו גם נראה את השיבו חורפיו דבר: ומחץ פולמוסו גם הוא מחזה שלא מן השכיחים'.

84 דבר, 27.8.1956, עמ' 3-5.

85 שם, 28.8.1956, עמ' 3.

צירים מכל קצות הארץ עולים ויורדים, מקוננים על ירידת הדורות ('חלה ירידה ברמה הרוחנית והתרבותית של שליחי המפלגה', יונה כסה; 'יש ריצת אמוק לקראת החדלון והתפרקות של רבים מערכים', אוליה קזנצ'י; 'המעשה גדול והרוח קטנה. יש גלים של אגואיזם המקיפים את הציבור הותיק', יעקב מרגלית; 'עקרון עבודת הכפיים נוטש וקיים חזיון מחריד של יהודים שהיו בעבודה ויצאו ממנה או שלא היו בעבודה בה בכלל [...]) דווקא מקרב המפלגה עלתה תורת הפער והמניע את האדם ליצירה הוא הבצע. יש דורסנות רבה, התחרות, טיפוס אדם על גבי חברו – דברים המסלפים את רוח התנועה', זאב שפר;⁸⁶ מתרפקים על זכר ימים עברו ('היו זמנים, והם אינם רחוקים ביותר, שתנועתנו לא הצטיינה כלל בארגון ובדימוקראטיה פנימית משוכללת וערוכה על-פי נוסחאות ותקנונים, ואף-על-פי-כן היו אלה ימים של עלייה מתמדת במעמדה, בהוד שליחותה, בעוז הכרעותיה, בתנופת ההגשמה ובעוצמת כיבושה', יונה כסה);⁸⁷ ובאים בתביעות שונות ומשונות, בתלונות, בקובלנות ובהתרעות סמי-אפוקליפטיות מצמררות.

ב' אידלסון תובעת ייצוג הולם לחברה בתוך המפלגה;⁸⁸ **פלורה אשכנזי** דורשת ייצוג בני עדות המזרח; המשוררת **אנדה עמיר** (**פינקרפלד**) תובעת ליצור אווירה של לעג למותרות ולברק קלוקל: 'הקישוט ההולם אותנו הוא של שיוף השמש ושרירי עבודה'; **פ' קפרא** דורש 'להרחיב את הוועדה לענייני דת בהסתדרות'; **א' וישניאק** קובע כי יש הכרח לטהר את האווירה ותובע מבן-גוריון לקום ולעשות בדק בית; **א' זילברברג** (בית אלעזרי) תובע דאגה למחירי התוצרת; **א' דרכליס** תובע פיקוח כדי למנוע פעולה משקית שאינה תואמת את דרכנו הרעיונית וכדי למנוע כפילויות וסטיות.⁸⁹ **ברוך קמין** מתריע על ירידת המתח הסוציאליסטי וקובל על כך שיש נטייה לטשטש את דמותם של יהודי רומניה; **ד"ר משיב**, זקן צירי הוועידה, דורש לתקן את הפגמים הקיימים בציבורנו; **מלך נוי** תובע שותפות באחריות ושותפות בהכרעה. יש להביא את ההמונים למצב שימלאו את ציווי המוסר המפלגתי; זקן התנועה, **ש' יבנאלי**, דורש 'מהוותיקים לצאת להתישבות-קבע בנגב ובגליל' בחינת 'לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה'; **א' שגיב** (צפת) דורש שחברינו ילכו לעם; **שלמה לביא** תובע לשים את הדגש על העבודה הגדולה שיש לעשות; **ד' מלך**, המבכה את העובדה שהעם מדבר על החברות במפא"י באופן מכאיב מאוד, דורש מפנה דחוף, כי אין לחכות עד שיבוא זעזוע ויש צורך לתרגם את הדיבורים למעשים; **דוד אבישר** דורש 'הידוק החגורה וקיום חיי צנע נאמנים'; **מ' קיטרון** דורש לתת לחברי המפלגה רעיון מרכזי ברור וקובל על העובדה כי המילים 'ציונות' ו'סוציאליזם' נעלמו; ואילו **א' שושני** מצדו תובע

86 שם, 30.8.1956, עמ' 5; שם, 29.8.1956, עמ' 2.

87 שם, 30.8.1956, עמ' 5.

88 לא ברור על רקע מה באה תביעתה, שהרי יונה כסה כבר אמר: 'תפקיד תנועתי גדול נועד לחברות כאמהות, כעובדות, כמחנכות וכמעצבות את דמות הבית והמשפחה – בשמירת אורח-חיים ההולם את משפחת העובדים, בהחדרת ערכי צנע והתנדבות בחיים הפרטיים ובחיי צבור ובהגברת ההתגייסות לצרכי התנועה', שם.

89 מילה אהובה על צירי הוועידה.

אך: צנע, דמוקרטיה, חיסכון, הגשמה חלוצית, טוהר מידות, ייצור מוגבר, התאמת דיבור למעשה, כוונות ביטחוניות, יניקה מן השורשים ודור צעיר התופס את מקומו.⁹⁰ אכן לעתים מצטיירת הוועידה כולה כמכונת תביעות, דרישות ותלונות שיצאה מדעתה, מעין סופר-נני לאומית, צייקנית ונוזפנית, זעופת פנים וזעומת עפעפיים, שלעולם אין להשביע את רצונה. מגדיל לעשות 'כסה', מזכיר המפלגה חמור הסבר המבשר כי נתגלו פרצות קשות ביותר בשטח המרות והמשמעת, תובע לגרש מתוכנו את הרוחות הרעים ולפזר את אבק הרכילות והציניות שדבק [רחמנא ליצלן] בקצות המחנה וקובע כי אין להסתפק ב'הכאה על חטא' והכרח לשוב אל המקור: יש לקבוע מחדש מגילת חובות, להגדיר את יסודות החברות במפלגה ולהטיל חובות הגשמה אישית ואורח חיים שווה על כלל החברים. כמו כן הוא דורש הקמת חוגים רעיוניים.⁹¹

הדוברים מנהלים מלחמת חורמה נגד אויביה המיתולוגיים של המפלגה: העיתונים הביקורתיים (ועשרות שנים לאחר שדפי העיתונים הקלוקלים יכוסו אבק ועש יאכלם, וישכחו מלב דברי הנאצה של חורצי עט ולשון המפגלים כל קודש בהבל פיהם – יעמדו לתפארת ולישועה מפעלי היצירה ועלילות הגבורה וכיבושי הרוח והגוף של דור ראשון לגאולה – בשמונה שנים אלה, בן-גוריון);⁹² הימין הפשיסטי ('חירות היא מפלגה המתקיימת על גירוי היצרים הלאומניים ועל טיפוח הרגשת הקיפוח. זוהי מפלגה הניזונה מקשיי המדינה ומחבלי היצירה, וכן מייסורי ההשתרשות של רבבות העולים. ססמאותיה – רעל, ותורתה – פגיון. מנהיגיה מפיצים רעל על פני המדינה, ובעיקר על קרב יישובי העולים, בסיפורי זוועה כוזבים וברכילות חולנית על תנועת הפועלים ויצירות הפאר שלה. הם מטילים ארס במגמה להרבות מבוכה, מהומה וחרדה היסטורית במדינה ולהכשיר את הקרקע לקראת מטרתם: כיבוש השלטון, יונה כסה);⁹³ רמת החיים, שלמרבית הפלצות, עולה! ('העלאת רמת המחיה זוהי ירידה גדולה, שלמה לביא; 'אין ליישב חלוציות ושפע', עמי אסף; 'יש לדאוג לפחות נוחיות', הרצפלד);⁹⁴ והמכונת הצמודה ('מתי נגיע למצב, שנסיעתו של איש ציבור מוכר באוטובוס יחדל להיות "מאורע לאומי"', ע' פורת).⁹⁵

90 דבר, 28.8.1956, עמ' 1-2; שם, 29.8.1956, עמ' 2; שם, 30.8.1956, עמ' 2.

91 דבר, 30.8.1956, עמ' 1, 5. כסה הוא אחד מאותם אנשים המשוכנעים כי הפתרון האולטימטיבי לכל בעיה הוא הקמת חוגים רעיוניים, הם ואחיהם ובני דודיהם וצאצאיהם המרובים – ההסברה ההמונית וההסברה בכתב והפעולה החינוכית והסמינריון וההדרכה וההכשרה והבירור. אש החוגים הרעיוניים תיקד בליבו תמיד, ויהי כמשוגע, איש הרוח. וירא האיש בחזונו חוגים רעיוניים צצים על כל גבעה ותחת כל עץ רענן כפטריות אחר הגשם, פרים ורבים וממלאים את הארץ. וכל בחור וטוב, מאה אלף בחורי ישראל באים בשערי החוגים הרעיוניים וטועמים את טעמם ותאורנה עיניהם והיה בפיהם כדבש למתוק. וכל זאת כמובן 'על מנת להדוף את הסכנה הלאומית והריאקציונית ולהבטיח את המשך ההגמוניה של הפועל' ישמרה צורה ויחיה, שם, עמ' 5.

92 שם, 27.8.1956, עמ' 3.

93 שם, 30.8.1956, עמ' 5.

94 שם, 29.8.1956, עמ' 2; שם, 28.8.1956, עמ' 4, 1.

95 שם, 30.8.1956, עמ' 2.

נגלים מתחיים קשים, מובנים, בין אנשי ההסתדרות (שגם היא בשליטת המפלגה), המגנים בגופם על תוספת היוקר, ובין השרים הכלכליים הרואים בתוספת היוקר מכה שלא כתובה בתורה, המעלה את מחיר התוצרת ופוגעת ביצוא בבת עינם ('או יצוא או מוות', אומר ספיר; 'גידול היצוא – שאלת חיים', בן-גוריון; 'אנו נכנסים [...] לתקופה שסימנה וציוויה שלה היצוא', אשכול);⁹⁶ בין הוותיקים לצעירים ('ר' בש, מזכיר המפלגה, קובע בשאט נפש כי 'קבוצת צעירים, המכנים עצמם בשם צעירים, מקיימים ארגון מיוחד על יסוד התביעה [שזמו שמיים ותהום הארץ] לדמוקרטיזציה של התנועה'; וכן: 'במקום למצוא נתיבות אל לב הצעירים ולעסוק בפעולה חינוכית הטילו עצמם לא מעטים מעסקני הדור הצעיר לתוך מערבולת ההתרחשויות הציבוריות, המקומיות והכלליות, במפלגה והפכו מעין צד אינטרסנטי'.⁹⁷ בכלל הצעירים הופכים בוועידה זו לשק חבטות: יהודית שמחוני⁹⁸ תובעת מהם חלוציות, ולא אחד הוא הדובר המציע להוציא אותם ברבבות לעבודה [קרגמן] או לתחוב את הנוער כולו למשאיות ולשלוח אותו ליישובי הספר [יבנאלי], לשדות ולניר [אוליה קזנצ'יי], ולשכונות [גד עבן];⁹⁹ כן נגלים פערים בין אנשי עבודה קשוחים ובין חולמים מעודנים.

כך למשל, מול הקשיחות הספרטנית הפראית של שמואל דיין, ששאיפתו היא בעצם להפוך את המדינה כולה לקולחוז של סטאחנובים, אנשי עמל על-אנושי בלתי פוסק המסתובבים בבלואים, חוגגים במעין שמחה אכזרית קיצוב וצנע אין-סופיים וכורתים באבחת יד איכר מחוספסת את ראשה של הגורגונה הנוראה – רמת חיים גבוהה (דומה שאם רק היה בידו, היה שולח, לפי המודל של מאו, את המורים הרכים והאינטלקטואלים המפונקים המעזים לשכב על הספה ולקרוא ספר [!]) או לצאת לטיול [!]) לעבודת פרך בשדות על מנת לאלפם בינה ולחרות קצת סוציאליזם אמתי בבשרם (המעודן).¹⁰⁰ אנו פוגשים בחולם התמים חיים בן אשר, הקובע באופטימיות כי יש ממשות עוברית למנוף רוחני בתנועה, שואף להקים 'בי"ס להומאניזם, סוציאליזם חלוצי, שחי את דופק התקופה וחי את הקצב של המאה העשרים' חושב 'שאנו בנים לדור שהבעיות הרוחניות שלו קודמות לענין הפיסי' וש'אחת הבעיות הגדולות היא כינוס נחלתה הרוחנית של התנועה, עולם רוחני עשיר של לאבורטוריה אנושית [...] המקבילה ליקום כולו'. 'נחוץ לנו', אומר בן אשר, 'מרכז מבחינת נסיונותיה האנושיים של הלאבורטוריה'¹⁰¹ הסוציאליסטית-השיתופית, שיש לה ערך יהודי ואוניברסלי. ואפשר בבית-ברל לכנס הוגי-רוח ומחשבה, המחפשים אמת בעולם' ('שילכו לעבוד', אני שומע באוזני רוחי את שמואל דיין נוחר בבוז), שהרי

96 שם, 29.8.1956, עמ' 1; שם, 27.8.1956, עמ' 3; שם, 28.8.1956, עמ' 3.

97 שם, 30.8.1956, עמ' 1.

98 שכעבור פחות משלושה חודשים בנה אסף שמחוני, אלוף פיקוד הדרום, ייהרג כשמתוסס יתרסק בדרכו הביתה בלילה שאחרי תום מבצע סיני.

99 דבר, 30.8.1956, עמ' 2; שם, 28.8.1956, עמ' 1; שם, 29.8.1956, עמ' 2.

100 שם, 31.8.1956, עמ' 7.

101 מילה אהובה על בן אשר.

אם יש מקום לאקדמיה סוציאליסטית על פני כדור-הארץ, הרי זה צריך להיות במקום שיש שם קבוצה וקיבוץ, מושב ומושב שיתופי. נישא על כנפי חזונו קובע בן אשר כי צריך 'לעלות על שיא החיפושים והעזוועים העוברים על הדור הזה. זוהי עבודה של חיפוש [...] אנו צריכים ליצור אומה, שאינה מתנזרת מכיבושי הציוויליזציה האטומית, אבל ללא פער בתרבות האדם ובנפש-האומה [...]', וכן אנו צריכים 'להעלות את המגיה של ריבונות ישראל או ריבונות נחשונית'. והדברים האלה נחוצים לנו, כמובן, כדי 'לעזור להתגלותו של מין שלמה מולכו חדש בין אנוסי-רוסיה', וכן 'להתגלותו של שלמה מולכו חדש בין יהודי-אמריקה'. שכן:

יש אניסות מתוך כפיה ויש אניסות מתוך קומפורט [...] אין ספק שהאנושות – אותו עולם שהאמין כי הפילוג הוא הגואל והוא המשיח – מתקרבת למשבר. ואולי מתקרבת האנושות גם למשבר הקומפורט בעולם. אנו צריכים לכוון את השעה הגדולה, לעורר תנועה יהודית של שיבה על רקע המשבר הזה, המכוונת את לבה לקראת התהליכים המתחדשים [...] אולי צפויות לנו הפתעות חיוביות באוויר-העולם לקראת אחדות ומעבר מקומפורט לעילוי ערך-הרוח, שיש לו גם קשר עם ההתעוררות במזרח הרחוק. אנו צריכים לחנך את העם לראות מהו האידיאל של אדם, של אזרח צעיר בישראל. האידיאל הוא: מתיישוב, צנחן, בן-חורין שופע רוח, שיש לו אמביציה אישית לבנות תרבות-חיים שתאמר אולי מלה גם להודו וגם לבורמה.

אם אנו תנועה חפצה-חיים, מסכם בן אשר, 'הרי הביטוי לכך צריך להיות אחדות המצפון והפירון הרוחני, המעיז לחשוב בדימנסיה עולמית כאזרחי-עולם'. יש לחתור 'לתנועה הומאניסטית המחדשת את שרשיה המציאותיים בתנועת-הפועלים מהתגלות ראשונה', ולצורך כך 'יש צורך להפריש חלק מה[צמרת] לעבודה רוחנית'. בן אשר אינו שוכח לציין 'עוד דבר שהוא יקר מאוד. אנו מדברים על גרעינים בשרשי-התנועה. אנו זקוקים גם לפעילים במפלגה, למזכיר מפלגה בעל רמה רוחנית, שלא ידבר רק מתוך העתון ולא יחזור רק על דברים נדושים. אלא יעשה מאמץ לגיוס פנימי ויתכונן במשך ימים להרצאה'.¹⁰² אכן, דברים כדרכות.

דימוי סוגסטיבי אפל משהו, תת-קרקעי וזואולוגי, למתרחש בתוך המפלגה (דימוי אותו שאל 'מהמלומד הנודע בראָם') הביא מזכיר המפלגה: 'בהרצאתו בועידת מפלגת פועלי ארץ-ישראל אתמול בבוקר המשיל מזכיר המפלגה יונה כסה את המאבקים הפנימיים במפלגה [...] לחפרפרת, העוסקת בחפירה, פוגשת את בנות מינה וכורתת ברית כדי לעשות את מלאכת החפירה במשותף, אולם משמגיעות לסיום המלאכה ניצבות האחת נגד רעותה לקטטה ולמלחמה'.¹⁰³

פרשה רבת עניין על ליקויים בשטח החברתי ועל המאמצים שנעשו כדי להקהות את חודם של הפגמים החמורים גולל לפני הוועידה ע' פורת, מזכיר המוסד לביקורת – ועדה

102 דבר, 31.8.1956, עמ' 7.

103 דבר, 30.8.1956, עמ' 5.

המהווה מעין משמרות הצניעות של המפלגה ומונה 32 [!] איש. פורת (מתוך אופטימיות מסוימת לגבי כושר המשיכה של דבריו)¹⁰⁴ בָּקָה את 'התפשטות רוח השמנדריקיות': 'מאז התחלנו להיות אחראים לגורלנו', אמר, 'נתלוו לצד המאורע ההיסטורי של שיבה לחיים עצמאיים תופעות מצערות, הרות סכנות, סטיות חברתיות שהתבטאו בסגנון חיים זר לרוחנו, גינוני סרק פסולים, יתרון הנאה חמרית עקב מילוי תפקיד, התנשאות והעמקת פער ביחסי אנוש. תופעות אלה התחילו לאחר מלחמת העצמאות כשרבים מצאו היתר לעצמם בעסקי רכוש וביחסים מסחריים מפותקים, היה רכוש מופקר ונטוש ורבים לקחו מכל הבא ליד, גם הפיתוח המוגבר איפשר לסוטים ולעבריינים לעקוף את חוקי המדינה ולנצל אמצעים של הכלל לתועלת פרטית. [...]'. לאחר שהתווה את תחומי הפעולה של המוסד לביקורת ומתח ביקורת קשה על המשטינים מחוגים אחרים, עבר הנואם להבהרת מושגים הקשורים ברקע הפעולות של המוסד וציין, כי המוסד לביקורת התפתח בהתמדה ובעקביות. הוא ציין לטובה את הפעולות שנעשו לאחרונה על ידי הממשלה 'בכיסול קינים של טפילים שניצלו רשיונות לשם התעשרות, בריסון הספסרות, מניעת הברחת הון והפסקת התעשרות יחידים על חשבון הכלל' ('אל מורך לב!') עודד הדובר את שליחי המפלגה בממשלה. הוא הוקיע 'הענקת אשראי יתר על המידה למטרות בלתי פרודוקטיביות ולהרחבת מידות השיכון לצורך בלתי הכרחי [...]', את העבודה הנוספת (20 אחוזים מפקידים עובדים עבודה נוספת ו-30 אחוזים מורים), וגילויים כלליים אחרים, כגון 'בנייני הפאר הפרטיים והציבוריים, המכוניות המהודרות המתרוצצות בכבישי הארץ, הנסיעות המרובות לחו"ל, הקלפנות, הסנוביות ועוד'. הוא תבע יד חזקה שתילחם בתקיפות נגד התפתחות המגמה של 'לימוד היתר וסניגוריה לקבלת הנאה חומרית עקב ההשתייכות למפלגת השלטון ובמקום זאת לשנן לחברים כי יתרון ההשתייכות למפלגה הוא בהעמסת עול היתר בלבד'. 'המטרה אם כן ברורה', סיכם הדובר: 'ביעור הרע, קיצוץ בשרשי הנגע ומניעת החטא'.¹⁰⁵

ישיבות ארוכות מוקדשות לעניינים פרוצדורליים ובירוקרטיים מייגעים. דבר מדווח עליהם בדקדקנות, בכתבות מפורטות שכמה מהן נוקטות ג'יבריש בירוקרטי שלמראהו העיניים מזדקנות, המוח נעטף קרום אטום, ויָשִׁים משונים המוליכים זה את זה כמו ועידה ומרכז ומזכירות ומזכיר ומזכירות מצומצמת ומוסד לביקורת ובית הדין העליון וסניפים ומחוזות ואזורים וועדה מתמדת מתחילים לרקד לפני עיניך כשדונים שעירים, מתחברים ונפרדים במחול מכשפות אורגיאסטי (ראו למשל 'החוקה קובעת כי מרכז המפלגה, שהוא המוסד העליון בתקופה שבין ועידה לוועידה, יהיה מורכב מ-180 חברים. [...] הוועדה המתמדת של הוועידה תבחר מתוכה ועדה בת 21 חבר להכנת רשימת המועמדים למרכז. 120 מתוך 191 המועמדים למרכז יוצעו לוועידה על ידי צירי הוועידה שנבחרו במחוזות באסיפה כללית בכל מחוז, לפי חלוקה מספרית, שתקבע על ידי הוועדה המתמדת, בשיעור 2/3 למחוזות'.¹⁰⁶

104 'המוני עם, פועלים ואזרחים, בני נוער וקשישים, יאזינו קשב רב מתוך ענין ודאגה לדיונונו זה, שצירו הוא: כיצד אנחנו מגשימים הלכה למעשה את תביעותינו', שם, עמ' 3.

105 דבר, 30.8.1956, עמ' 3.

106 שם, 31.8.1956, עמ' 10.

בין השיטין מבצבצות פרשיות טעונות יצרים, קנאות גדולות, שחיתויות קטנות. כך למשל קוראת החברה בבה אידלסון במרי לבה: 'אם יש לנו חבר מרכז המפלגה שמטרת חייו להשמיץ את מפלגת פועלי א"י מעל במה זרה [...] – מדוע אין מוציאים אותו, מדוע לא העמדתם אותו לדין?'¹⁰⁷ תמיהה עולה בלב הקורא: מיהו הזד החצוף, המעוול והחומץ בן הבליעל שההין לשלוח את ידו בקודש? ובכן מסתבר שהכוונה היא ללא אחר מאשר חבר הכנסת אליעזר ליבנה, בשר מבשרה של התנועה, שאמנם בשנים האחרונות גילה סטיות אידאולוגיות ואף כונה 'ציוני כללי'. בשנת 1953 התחיל ליבנה בעזות מצח לבנות לעצמו בית בשכונת קריית יובל בירושלים. הבית בן חמשת החדרים, שכלל שתי קומות ומרתף, נתפס כ'חוויילת לוקסוס' שאינה יאה למנהיג פועלים. ליבנה נקרא להתייצב עם תכנית הבניין ורשימת המקורות הכספיים לפני מזכירות המוסד לביקורת, וכך אכן עשה. חברי המזכירות אף ביקרו בבית. בעקבות זאת החליטה המזכירות לאסור על החבר ליבנה (שכבר נכנס לבית) להשתכן בביתו. החבר ליבנה לא שעה להוראות המוסד לביקורת ויצא לביקורת ציבורית נגד ההחלטה.

ואילו הרב זכריה כהן מנהלל, המתבל את דבריו בפסוקי חז"ל, שולח ברכה לאחד, ר' כלנדר מירושלים.¹⁰⁸ רחמים כלנדר היה חבר סיעת הפועל המזרחי בעיריית ירושלים שנטש את סיעתו וחבר אל ראש העיר גרשון אגרון, איש מפא"י, בתמורה לתפקיד סגן ראש העיר הממונה על ענייני דת ותברואה. משמו של כלנדר האומלל נגזר המונח 'כלנדרים', שהיה מאז למזוהה עם שחיתות פוליטית, עסקאות מלוכלכות ו'תרגילים מסריחים' למיניהם.

על הוועידה כולה חופה ענן סמיך של מליצה, כהבל כבד העולה מביצה שתהליכי ריקבון שונים מתחוללים בה (תחת דגלה של מפלגתנו מפלסת ספינת המדינה את דרכה בין הגלים הסוערים אל חוף מבטחים של קוממיות, יצירה ובנין, ר' בש'¹⁰⁹ אל הוועידה הזאת צופיות עיניהם של חברי המפלגה ושאינם חברי המפלגה, של ידידים ושל יריבים, בארץ ומחוצה לה, בני ברית ושאינם בני ברית. החברים והידידים מצפים לראות דרך הוועידה הזאת את יפעת האור והוד הכוח הגנוז בתנועתנו. היריבים והעוינים אורכים לסימני כשלון ולאותות התפוררות, ישראל ישעיהו;¹¹⁰ תנועתנו הגיעה להישגים מזהירים ונפלאים, תוך התגברות בלתי פוסקת על כוחות אויבים מבחוץ ועל יריבים מבפנים, באשר הודרכה על ידי מעיינות יצירה לא אכזב, כשאנך הבנין לא נשמט מהיד, ואיזמיל הביקורת העצמית – מלווה נאמן, ע' פורת)¹¹¹ – זאת המליצה החלוצית הישנה שעדיין לא תש כוחה, אבל כבר שובל עיקש של עובש ועיפוש נסרח אחריה לאן שלא תלך.¹¹²

107 שם, עמ' 7.

108 שם, 30.8.1956, עמ' 2.

109 שם, עמ' 6.

110 שם.

111 שם, עמ' 3.

112 דומה שגם בעניין זה נותן בן-גוריון את הטון, כפי שניתן לראות בדבריו לעיל. נטייתו של בן-גוריון אל המליצה ההיפרבולית עומדת לו לא אחת לרועץ. כך הוא כותב באיגרתו למסדר הניצחון של

כל העסק הוא אזור אסון מבחינה שירית-אמנותית, אלא אם עינך לסאטירה ולפרודיה, שאז לפניך כר נרחב, כמעט בלתי נדלה לפעולה.¹¹³ אלא שלבו של אלתרמן לא הולך כאן אחר הסאטירה. אדרבה, חצי הביקורת והשנייה הקלושים משהו של השיר מופנים לא אל הוועידה, אלא ממנה והלאה, אל בני ה'תרבות [ה]מְעַדְנָה' על 'האירונים הדקה, הטרזנית-אינטלקטואלית' האופיינית להם:

אוֹתָהּ אִירוֹנִיָּה קָלִילָה וְסִלְחָנִית וְקֶצֶת־מְשַׁעֲמָמֶת
שֶׁל בְּעָלֵי מוֹעֲדוֹנִים לְהַתְעַמְקוֹת וּלְהַרְהוּרֵי כְּפִירָה
אוּ בְּעָלֵי מִסָּה וְשִׁיר שֶׁמְחַשְׁבֶּתָם הַמְּסַחֵחַ יוֹצֵאת כְּמוֹ בְּמִכְנָסִים גְּהוּצֵי־קֶמֶט
לְהִסְתַּיֵּג מִן הַשְּׁגֵרָה וּמִן הַפֶּתוּס וּלְהִרְאוֹתָנוּ מָה חֲדָשׁ בְּמִלְאֶכֶת הַתְּפִירָה.

השיר 'ועידת פועלים' נפתח בדימוי הומרי 'ימי', שדומה שלא פחות ממה שהוא מתאים לנושא, כלומר לוועידה, הוא מהווה משל נאות לשירתו של אלתרמן עצמו בשנות החמישים:

עֲבֵרָה חוֹרֶקֶת, מִתְנוֹדֶדֶת, שׁוֹקֶצֶת וְעוֹלָה, נִקְלָעֶת
מִגֶּל אֶל גֶּל, עִם רֵעֵשׁ הַבָּמָה וְהָאוֹלָם, הַקּוֹלֹאֲרִים וְהַעֲזָרָה.
עֲבֵרָה כְּמוֹ פְּרִיגָטָה יִשְׁנָה, מְסֻרָּבֶלָה, אֲטִית, אֵךְ עוֹד בּוֹקֶצֶת
וְעוֹד זֹקֶפֶת חֲרָטְמָה לְרִיחַ סֶעֱרָה.

משם עובר השיר אל אותו טון מריר משהו וחמוץ משהו המכוון כנגד בעלי האירונים:

אוֹתָהּ אִירוֹנִיָּה קָלִילָה שֶׁל מֵאֲמָרֵי־תוֹרַת־חֶבְרָה הַנִּכְתָּבִים קֶצֶת מִן הַצֵּד, קֶצֶת מִגְּבֵהָ,
אוּ שֶׁל עֲצָבֶת הַגִּיגִי־סִפְרוֹת, אֲשֶׁר בָּמֶר לָבָם עַל הַנְּדוּשׁ וְהַשְּׁחוּק
קוֹבְלִים הֵם עַל הַשְּׁעָמוּם שֶׁבְּמִלִּיצָה וּגְנִיחָתָם הָאִיסְטֶנִּיטִית כֹּה מְשַׁכְּנֶעֶת הִיא בְּפֶעַל
עַד כִּי דִּנְקָא לְמִקְרָאָם אָתָּה נִתְקַף, מִבְּלִי מְשִׁים בִּינְיָן הַפְּהוּק.

דבריהם מעוררים בו 'רצון לנזם... אפילו לוועידה...'. משהוא מגיע לשם ומסתובב בפרוודורים ורואה את 'ראשונים החלוצים', את 'ראשונים המחרשה והלשון והמחשבת', חודר אל השיר טון אחר, טון של פתוס שכמעט שלא (במקרה זה נכון אולי יותר להגיד כמעט שכן) צונח אל תהומות הבאתוס:

חטיבה 9, שנערך בשארם א-שייח' בסיום מלחמת סיני: 'הבאתם לסיום מוצלח המבצע הצבאי הגדול והמפואר ביותר בתולדות עמנו ואחד המבצעים המופלאים בתולדות העמים. שוב נוכל לשיר שירת משה ובני ישראל העתיקה: שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת, אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען, תיפול עליהם אימתה ופחד. אילת שוב תהיה הנמל העברי הראשי בדרום, ויוטבת, המכונה טיראן, תשוב להיות חלק ממלכות ישראל השלישית' (דוד שחם, **ישראל: 40 השנים**, עם עובד, תל אביב 1991, עמ' 138). כל זאת שלושה ימים לפני שהודיע בלחץ ארצות הברית וברית המועצות על נסיגה מלאה של ישראל מכל השטחים שכבשה.

113 את הפרספקטיבה הסאטירית ניתן למצוא ברבים ממערכוניו של אפרים קישון, כמו למשל 'סודות החדר' (אפרים קישון, **גומזים, גומזים**, ספריית מעריב, תל אביב 1969, עמ' 157), 'למנהיגות שלום' (שם, עמ' 105) על המלחמה בהתעשרות, ו'התעסוקה גוברת' (אפרים קישון, **באחד האמשים**, נ' טברסקי, תל אביב 1962, עמ' 231) על העבודות הנוספות.

אתה נזכר, דרך משל, כי האפנה קבעה שאין לפטור כיום ללא נימה מטעמת
של בנדל-חינך שמגבה משג כגון 'נאום של ותיקת מועצת פועלות'.
ואז רואה אתה את הנשים האדירות הללו שעוד עכשו האדמה הזאת למצדן פועמת
כבעת דרכן עליה ראשונה קלועות תסרקת וצחורות שמלה כמו כלות.

את השיר מסיים אלתרמן בשנינה אוקסימורונית המהדהדת במשהו את הבית המבריק
שבו הוא מסיים את החטיבה הראשונה ('הדובר האכזרי') של השיר 'למצעד הכלולות',
אחד משורת שירי השנינה הסאטירית החריפה שבהם תקף את אנשי 'השומר הצעיר' ואת
נאמנותם ללא סייג לאחד המשטרים הגרועים ביותר שידעה האנושות ולמנהיגו העריץ,
חסר המעצורים של משטר עקוב מדם זה:¹¹⁴

...והנעידה הומה, רוגשת, נאבכת ולשון תנועת העבודה גם נמלצה היא גם שגורה מידעת,
אה, כאמור, על אף כל שגרתה, בה סער התקופה פותח דלתותים לפניה וחלון,
ובזכרה את גניחתם של איסטיניסי-תרבות שוב חש אתה, במין בהירות מפתעת,
עד מה בריאה שגרת כחם של החיים מעכש חדושי שו של הסלון.¹¹⁵

דומה שבשיר 'נעידת פועלים' מתח אלתרמן את השיר הדיוני, ואולי אף את אמנות השירה
בכלל, לקצה גבול יכולתה בעיכול ובספיגה של חומרים משמימים, אפרפרים, נעדרי כל סקס-
אפיל שירי, חתומים בחותם הוויה פוליטית צחיחה, נגועים באיזושהי ירחמיאליות עבשה,
מרתיעה, באיזה עיפוש חמוץ, שהנפש באופן אינסטינקטיבי נוקעת מהם. האם יש אתר רחוק
יותר ממחוזות הקסם, הצבעוניות, התנופה המסחררת והשגב, ממחוזות הכבשה והאיילת,
מהיערות השוצפים והביברים, מהערים הלוחמות, העשנות, מהאושר המסוער ושבור כנף,
מהסוסים והכרכרות, מהחוצות והתוף, מהרחובות והשווקים, מירידי הענן והרעם, מהאגמים
והארצות הבהירות, מן התפוחים הדולקים, מהשרב האדום, מהשקיעות כרותות הידיים,
ממלכי השחם, משדות הזהב והבארות הירוקות, מהעצים שעלו מן הטל, מסלי הדובדבן,
מהדובים הגדולים ומהאור הצועד ממראות נחושה של כוכבים בחוץ מאשר בית הבימה בתל
אביב בשעת ועידת מפא"י, מאשר המסדרונות והאולמות המלאים שקיקת עסקנים מיוזעת,
מאשר מאבקי הכוח, תוספת היוקר, הפרוצדורליות המייגעת והאין-סופית, המליצות התפלות
הנגרסות כקרטון, הוועדה המתמדת, הוועדה המרכזת, סניפים, אזורים, מחלקות, אגפים?

114 וראו המקום הגדול שתופסים סטאלין והביקורת עליו בנאומו של בן-גוריון בוועידה. זאת עוד דוגמה
להומולוגיה הגבוהה השוררת בין מחשבת המשורר למחשבת המדינאי.

115 והשוו:

בן, ראוי לקנאה זה הכשר לדהר
כמתחית היובל, בלי רפוט ובלי עכש,
בעינים כל כך עצומות – אל האור,
בשפתים כל כך חתומות – אל החפץ (אלתרמן, הטור השביעי, א, 3.7.1953, עמ' 344).

ועדיין, בעצם הצלילה בבת ראש אל ההווה הזאת יש משום ההוד הפרדוקסלי של ההתאבדות השירית, קפיצת הלולייין מגובהי שמים אל קרקע המציאות האפרפרה, שכמעט שלא נגמרת בריסוקו; מבעד לשורות הארוכות, למשפטים המפותלים, ניכר עדיין כוחו של הנפח השירי המשרג את שריריו על מנת להתיך את הבדיל והסיגים של המציאות, את כל מה שבדרך כלל מוצא החוצה בתהליך כתיבת או צריפת השיר, ולהזרימם אל כלי השירה העדינים, הפורצלניים, אל הטור והמשקל והחרוז, מה שאמנם מעוות את צורתם של אלה האחרונים עיוות קשה ביותר, אם כי לא בהכרח נטול עניין או ערך.

'הֶרְקָטָה וְכֶמָה נוֹשָׁנוֹת'

ב־2 בינואר 1959 שיגרו הסובייטים מבסיס החלל בבייקונור שבערבות קזחסטן רכב חלל קטן בלתי מאויש לכיוון הירח. החללית יחד עם הטיל הנושא אותה היתה העצם הראשון מעשה ידי אדם ששבר את מהירות המילוט של כדור הארץ ושהגיע לקרבת הירח. היא היתה מתוכננת לנחות על הירח, אבל כשל במערכת השליטה הקרקעית על הטיל גרם לה להחטיא את מטרותה בכ־6,000 קילומטרים. כתוצאה מכך נכנסה למסלול סביב השמש והפכה להיות מעין פלנטה חדשה. אלתרמן – כדרכו, קשוב, ערני ומתעניין בהישגים המדעיים הדרמטיים של תקופתו – הגיב בשיר שהתפרסם כמה ימים לאחר המאורע תחת הכותרת, האירונית משהו, 'הֶרְקָטָה וְכֶמָה נוֹשָׁנוֹת'.¹¹⁶ השיר חותם מיני סדרה של שלושה שירים שניתן לכנותם 'שירי הספוטניק' של אלתרמן. הראשון, 'לְאוֹר הַיָּרֵחַ',¹¹⁷ התפרסם שבוע לאחר שיגורו אל החלל של ספוטניק 1 – הלוויין המלאכותי הראשון – בידי הרוסים. ספוטניק 1 – כדור מתכת מלוטש בקוטר של 58 סנטימטרים המצויד בארבע אנטנות – סיפק מידע מדעי חשוב, התניע את מרוץ החלל בין ברית המועצות לארצות הברית ובישר עידן חדש של התפתחויות פוליטיות, מדעיות, טכנולוגיות וצבאיות. השיר השני, 'מְמַעוֹף הַסְּפּוֹטְנִיק',¹¹⁸ נכתב במלאות 'עשר שנים לחיסולו של מיכאלס, ראשון הנופלים בחיסולה של צמרת היהדות הרוסית'. הוא מאזכר הן את הספוטניק הראשון והן את הספוטניק השני, הגדול הרבה יותר, ששוגר ב־3 בנובמבר 1957 ונשא על סיפון את הכלבה לייקה (הכלבה לא שרדה את המסע). שלושת השירים עוסקים בנושאים דומים, ושלושתם סובבים סביב ציר הניגוד שבין הטכנולוגי-מדעי למוסרי-אנושי. שני השירים הראשונים עם זאת אינם נופלים באופן מובהק תחת הקטגוריה של המודוס הדיוני. השיר הראשון הוא בעיקרו שילוב של המודוס הגבוה-הנשגב עם המודוס השניגני (אם כי קיימים בו גם אלמנטים דיוניים), ואילו השיר השני הוא שילוב של שלושת המודוסים כולם עם דגש פחות או יותר שווה על האלמנט הסאטירי-המוקיע, האלמנט הגבוה-החגיגי והאלמנט הדיוני-טיעוני.

116 שם, ו, 9.1.1959, עמ' 93.

117 שם, 11.10.1957, עמ' 40.

118 שם, ב, 17.1.1958, עמ' 322.

השיר פותח בתיאור לירי (עד כמה שאפשר להשליך את התואר לירי על טורים כמו: 'שוכניו של כוכב-לכת, יצורים דמיוניים, עומדי על שתי גפיים ונושאי גלגלת ובה מן הפועל פתחנה שודרת וקולטת בכתב-סתר מִשְׁכָּלֵל' – טור של 26 [!] רגליים יאמביות)¹¹⁹ רגיש למדי של אנשים בקרן רחוב המקשיבים בעניין לשידור רדיו העוסק ברקטה (למעשה גשושית) ששולחה לחלל בידי ברית המועצות. הוא ממשיך בהגיג לא לגמרי מבוסס על כך שבעבר הסופרים והאמנים ראו את הבינה המדעית כראות את האמה ולא את הגבירה. אמנם, אומר אלתרמן, 'לרב כרוז כן היוצרים הפעוטים, לא הגדולים. אבל נימת ההתנשאות הזאת/ המגנכה קמעה ומפרכה קמעה, היתה מקבלת פהנחת יסוד/ וכל אולם קונצרטים התימר להיות משפן לרוח, אשר בו מעמיקה היא ולרום נשאת היא/ רב יתר מאשר בכל מעבדה שבה טורח מישוהו על מבחנה או על שפופרת-קואום בתוך שדה מגנטי'. 'עכשו', טוען אלתרמן, 'הולכת מתחוללת התמורה'. וכאן הוא נכנס לתוך מערך טיעוני מורכב ומפותל ומסורבל, וגם לא לגמרי ברור ולא לגמרי משכנע, הכולל טענה פסידו-היסטורית ופסידו-מדעית גם יחד¹²⁰ בדבר טיב התמורה או המפנה שחלו במדע או באדם או בעולם או בשלושת הגורמים האלה גם יחד:

מהבהובי המטענים המתפרקים בריקותה של השפופרת
כאילו נצטרפו, בדור אחרון, כמה ברכים אשר האירו לא שלב טכניקה נוסף כי אם
שלבי תבל אחרת,
וגיחותיו של המדע כיום, עם היותן גיחות המשה, הגיעו אלי תחום שבו נהפכות הן
לגיחות מפנה -
מפנה המשה את תפיסתו של העולם לתוך ולמשמעות ולא רק לפרטי-מבנה.

לאט לאט רואים עצמם בראי עולם שרויים בתוך מרחב שונה של פני תבל שונה,
תבל אשר סודה ומהותה הם הפחות העצומים אשר פרקו את הגרעין ושהעיפו אל
מרחב בינפוכי את המכונה,
תבל אשר חקי ההתפרקות והקרינה וחקיהם של התנועה והמהירות, אשר הצות
העלום המדעי אותם כובש,
אינם בה רק הסבר לתופעות, כי הם התופעות והם מוצא היש ותכליתו והם עקר
היש.

מכאן, דרך הכללה גרנדיוזית, ספק אנתרופולוגית ספק פילוסופית-מוסרית (ומאחר שהם [כלומר חוקי הטבע החדשים] פותחים לפני אדם תחומים אשר מחוץ למשגים ולמידות ולחוששים שבהם הוא חש את העולם, נושאים ומתגמדים על זה הסף כל אמצעים של איכויות

119 יאמב הוא משקל זוגי שתבניתו השפלה והרמה (זוהי הרגל המשקלית). טור סטנדרטי במשקל זה מכיל בדרך כלל 4-6 רגליים.

120 מירון כזכור דיבר, בצורה קולעת ופוגעת, על נפילתו של אלתרמן בין פזות הנביא לפזות המורה להיסטוריה.

וְקִטְגוֹרִיּוֹת טוֹב וְרַע אֲשֶׁר הִזְבֹּל הֵנָּה אֵינּוּ זְבוּלָם), מגיח אלתרמן אל התחום הפוליטי או הגאו־פוליטי וקובע משום מה כי:

צֹנֶת הַמוֹשְׁלִים וְהַמְּמָחִים הַמְּסֻתָּרִי, אִם בְּמִזְרָח אוּ מִמְּרָב, אֲשֶׁר מִפְתָּח הַכַּחוֹת וְהַתְּחוּמִּים
הָאֵלֶּה בִּידֵיו
מִתְחִיל גַּם הוּא לְהִרְאוֹת כִּישׁ שְׂאִין לְדוֹן עָלָיו כִּי אִם לְפִי חֻקּוֹת הַכֹּחַ, הַתְּנוּעָה וְהַמְּהִירוֹת
אֲשֶׁר מְחוּץ לְמִשְׁפָּטֵי אָנוּשׁ וּמִמְדֵּיו.

אלא שפה מתרחש לו גם קטן. מתוך מערכת הטיעון המתגלגלת בכבדות, מתוך הדף, שעצם מראהו – מלא וממולא שורות ארוכות, שהטור השירי הקצר והמסותת, האלגנטי והמוזיקלי נקבר בהן כליל – מזעזע את לבך, בוקעים צלילים שקופים ובהירים הפורטים על מיתר בלב המשתאה, השואל כמו: 'העוד ישנם כל אלה?/ העוד מתר בלחש בשלומם לדרש?'

מסתבר שמסכת הדיון וההגות המסורבלת והמוקשה אינה אלא סוג של הסכמה אסטרטגית ארוכה, והשיר נע עתה על הציר החורק של ההפרכה כשער כבד של מצודה ימי ביניימית עטורת חזוית. הוא חוזר אל התיאור הפותח, הרגיש והקשוב של ההתחלה – תיאור שיש בו משהו מן המזיר והפלאי והאמפתי והנוגה – התחביר כמו מתיישר והופך פשוט וזורם וחזק (אלתרמן הרי הוא אמן התחביר העברי), והטקסט נפתח בשלושת בתיו האחרונים אל משהו תקף ומרגש, אל משהו שבאין מילה טובה יותר ניתן לקרוא לו, פשוט, שירה:

וּבְכָל־זֹאת, חֶרֶף כָּל, עַת כִּי עָמְדוּ בְּרוּחַב הָאֲנָשִׁים לְשִׁמוּעַ לִידְעוֹת הַטִּיל הָעָרַף בְּתוֹךְ
מְרַחֵב אֵין הֵר,
וְהֵם כְּמוֹ שׁוֹכְנֵי שֵׁל כּוֹכֵב לְכַת מְשֻׁנָּה, כִּי־צוּרִים דְּמִיּוֹנִיִּים בְּנוּיֵי אֲרֻבַּע גְּפִים וְגִלְגָּלֹת וְכֵה
מִחַ מְשַׁדֵּר וְגַם קוֹלֵט,
דִּבֵּר בְּכָל־זֹאת אֵיזָה קוֹל עָלוּם כִּי גַם פְּתִיחַת הַשֶּׁעַר הַנּוֹרָא אֶל מְרַחֵקִי אֵין־קֶץ וְאֵין־
רֵאשִׁית
הִיא רַק אֲשׁוּר הַפֶּלֶא שֶׁבָּאִישׁ הַחֵי וּפֶלֶא צוּרֵי הַמוֹסְרִי וּפֶלֶא פְּעִימַת דָּפְקוֹ הַחֲרִישִׁית.

דִּבֵּר בְּכָל־זֹאת אֵיזָה קוֹל אֲשֶׁר הִזְכִּיר כִּי הֶרְקָטָה הַנוֹסְעַת בְּחָלָל, מַעֲבֵר לִזְרֹחַ וְהֶרִיו
הַדּוּמָמִים וְהַכְּבוֹיִים,
אֵינְנָה מִפְּנֵם שֵׁל מִבְּגֻז וְשֵׁל שִׁטוֹן, כִּי מִפְּנֵם וּשְׁלוּחַתוֹ שֵׁל הַכּוֹכֵב שִׁישׁ עָלָיו חַיִּים,
וְהִיא נוֹשָׂאֵת אֶל הַחָלָל לֹא אֶת בְּשׂוֹרֶת מִזְרָח אוּ מִמְּרָב, אוּ אֶת בְּשׂוֹרֶת בְּקוֹעַ הַגִּרְעִין
וּפְעֻנּוֹת סוֹד הַחֹמֶר שֶׁנִּחְשָׁף מִמִּסְכָּה,
כִּי אֶת בְּשׂוֹרֶת גַּם קִיּוּמוֹ שֵׁל חֹמֶר חֵי, מְכִיר עֲצָמוֹ, חוֹשֵׁב, יוֹדֵעַ אֶהְבָּה וְרַחֲמִים וְעֶצֶב
וְשִׁמְחָה.

הִיא שְׁלוּחַתוֹ שֵׁל חֹמֶר חֵי, אֲשֶׁר גָּלָה, מֵאֵז קוּמוֹ עַל שְׁתֵּים, גְּלוּיִים גְּדוּלִּים וְעֲצוּמִים שְׂאִין
לָהֶם זְקֵנָה וְעֶבֶשׁ,

הם גלויי חקות ציוני-מוסר ודעת טוב ורע ודעת צדק ועולה ויצר חפז,
והם הפלא הגדול שבפלאים ואין בלעדיהם לשום רקטה חללית לא משמעות ולא
תכלית ושחר
ובזכותם בלבד אין הנית אדם מתמצטה עד לאפסות עלי מפתן אינסוף בסב השער.

'כי הסוף, אחים, הוא אלם'

השתלטות המודוס הדיוני על שירתו העיתונאית של אלתרמן הולכת יד ביד עם השתלטות הפרוזה על המדיום השירי הזה שהפליא במשך שנים, בצורה שהקסימה רבבות, למזג בין השירי ובין האקטואלי, בין הפיוטי והפוליטי, בין המוזיקלי למאמרי. הפרוזה – כהשתלטות שטחי חול צחיחים על מרחבים צמחיים שוקקי חיים, שופעי ירק, לחות ותנועה, תהליך שבשפת האקולוגים נקרא מדבור – חודרת אל הקורפוס בשלושה ערוצים עד שהיא מטביעה-מדבירה אותו כליל: קודם כל היא חודרת דרך המודוס הדיוני עצמו ששורותיו הארוכות, על התחביר הנפתל שלהן, על המילון הארגומנטטיבי שלהן, על לשונן ה'ממוצעת', נקראות פעמים רבות כמעט כשורות פרוזה ולא כשורות שירה; היא חודרת דרך יצירים טקסטואליים היברידיים הבנויים חציים שירה וחציים פרוזה תוך כדי דילוג 'טבעי' ביניהם,¹²¹ ובסופו של דבר בנטייה גוברת והולכת להחליף את טור השיר בטור בפרוזה, כלומר במאמר. התהליך הזה מגיע לשיאו בסוף שנות החמישים.

בשנת 1959 הנהר השירי שזרם בערוץ 'הטור השביעי' ולפניו בערוץ 'רגעים' הופך כבר לזרזיף. בשנה זו פרסם אלתרמן בדבר רק תשעה שירים (האחרון שבהם ביוני) ו-16 מאמרים. בשנים 1960-1961 פרסם אלתרמן למעלה מ-60 מאמרים ואף לא שיר אחד. שלמת הבטון והמלט של הפרוזה השתלטה על שירתו העיתונאית של אלתרמן וקברה אותה תחתיה כמעט לחלוטין.

במארס 1962 המסע שהתחיל ביולי 1934 עם השיר האלגנטי האורבני, שירו של ה-flâneur הרומנטי 'ערב', מגיע לסיומו בקול ענות חלושה. כשעון מקולקל שנזכר פתאום לפעום, כתותח ישרן, חלוד, שפתאום נרטט בו משהו, נפליטים מעטו של אלתרמן שני מטחים כמעט תמוהים. הראשון – אודה שניגנית סבירה על דב סדן ('לְכֹאֲרָה, כִּי יִדְעֵנוּ מִתְמוּל שְׁלֵשׁ/ צְרִיכָה מֵהוּתוֹ (לְסִקָּה אִם נְבוֹאָה)/ לְעִשּׂוֹת עַל רוֹאֵיהָ רֶשֶׁם-רֵאשׁוֹן/ שֶׁל תְּמַצִּית מְרֻכָּזת שֶׁל תְּהוֹ-נְבוֹהוֹ/ שֶׁכֵּן בְּתוֹכוֹ, בְּצִפּיפוֹת-שְׁטָנִים/ שֶׁל בֵּית-חֹמֶר קֶטָן, הֵהוּמָה כְּכֹרֶת/ חֵי קָהָל כֹּה גָדוֹל שֶׁל דְּבִים-סֻדָּנִים/ שְׁמוֹנָר אֵיךְ הִפְסִיקָה זֹאת מְאֻשָּׁרָת')¹²² השני – מונולוג

121 ראו למשל השיר 'לאט לנו' (אלתרמן, הטור השביעי, 1, 6.12.1957, עמ' 48) כדוגמה לשילוב 'טבעי' כזה.

122 'עם דב סדן', שם, 9.2.1962, עמ' 234. שימו לב להחריזה המודרניסטית החצויה היפה: 'נבואה – תוהו ובוהו', וכן לשנינה האפקטיבית הנובעת מצורת הריבוי הבלתי תקנית 'דובים-סדנים' המייצרת

דרמטי המבקר, בשנינה כבדה ועייפה משהו, את העמדה ה'פילוסופית' שמקלט אינו ערך, אלא נכס בלבד.¹²³ לאחר אותם שני מטחים אחרונים השירה העיתונאית האלתרמנית – אותו אתר שירי שאלתרמן הזרים לתוכו כל כך הרבה שנינה, אנרגיה, פיוטיות ודרמה, וגם נאבק בו מאבקי וולקן עם החומרים העיקשים והבלתי פיוטיים ביותר שניתן להעלות על הדעת – תמה; ה'פריגטה הישנה', חטובת המתאר, שנסתרבלה והחלידה כבר לא תפליג יותר; מאותו חודש יכתוב אלתרמן בעיתון מאמרים בלבד.

בהינף וירטואוזי, אופייני לאלתרמן, חיוך ואמפתיה כאחד. על השיר ראו גם עודד מנדה-לוי, 'לכתוב את קורא הדורות: שירים לדב סדן', בתוך: אבנר הולצמן (עורך), **סדן: מחקרים בספרות עברית, ד: הספרות העברית בפתח המאה העשרים**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2000, עמ' 409-424.

123 'ערכים ונכסים', **הטור השביעי**, 1, 23.2.1962, עמ' 237.